

Sahabîlerin Türkleri Tanımaları ve İlişkileri

Recognition and Relations of The Companions with Turks

Ali HATALMIŞ^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
e-Posta: ahatalmis@cu.edu.tr , <http://orcid.org/0000-0002-1689-4809>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	20.09.2019
Kabul Tarihi:	16.10.2019
Yayın Tarihi:	27.12.2019

Özet

Hz. Peygamber'e hayatta iken iman edip onunla görüşme imkânını yakalayan kimseye sahâbi denilmektedir. Sahabîlerin görüş ve değerlendirmeleri sonraki dönem müslümanları tarafından bir ölçüt kabul edildiğinden, onların bazı şahıs, topluluk ve devletlerle ilgili görüşleri de büyük önem kazanmaktadır. Bu bağlamda sahâbîlerin, dünya tarihini etkileyen ve halen de etkilemekte olan Türklerle ilgili görüş ve değerlendirmelerinin de incelenmesi gerekmektedir. Zira İslam tarihi kaynaklarımızda Türklerin kökeni, fizikî görünüşleri ve bazı karakteristik özelliklerinden bahseden rivayetler bulunmaktadır.

İslam'ın zuhuru esnasında Arapların ve özelde ilk müslümanların Türkleri tanıması meselesi tartışılrsa da, ashâbın bu millet hakkında bilgi sahibi olması pek çok açıdan mümkün görünmektedir. Zira Mekke'lilerin uluslararası imtiyazlar elde edip büyük çaplı ticaret yapmaları, tarihi İpek Yolu üzerinde Türklerin yaşadığı pek çok şehrin bulunması, Cahiliye şairlerinin şiirlerinde Türklerden söz edilmesi, yabancıların Mekke'de ikamet etmeleri, komşu devletler Bizanslılar ve Sasanîlerin Türklerle olan ilişkileri, savaşlar gibi hadiseler bu karşılaşmayı ve tanımayı mümkün kılmaktadır.

Sahâbîlere göre Türkler, müslüman olma potansiyeli yüksek, nüfusu kalabalık ve güçlü insani karakterlere sahip bir müllettir. Ancak başlangıçta Türkler, ilişilmemesi gereken tehlikeli düşmanlar olarak nitelendirilmiştir. Müslümanlar, Türklerin sınır komşuları olan Bizans İmparatorluğu ve Sasanî İmparatorluğu'yla fülen savaş halindeydiler. Türkler dışarda Çin istilasına karşı mücadele verirken, içerde taht kavgaları gibi sorunlarla meşguldüler. Bu yüzden taraflar savaşmak yerine birbirlerini anlamaya ve temkinle yaklaşılmaya çalışmışlardır. Savaş kaçınılmaz olduğunda da birbirlerinin üzerine cesaretle yönelmişlerdir. Sahabe devrinin sonlarına doğru Kafkasya, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde Türklerle savaşılmıştır.

Bu noktada Türklerin sahâbeye nasıl baktığı meselesi de önem kazanmaktadır. Öyle ki Türkler ashâbı, ulvi gayelerle hareket eden insanlar olarak görmüşler ve savaşma konusunda pek istekli davranmamışlardır. Bu yüzden olsa gerek Türklerin Kafkaslarda Bâbu'l-Ebvâb'ın (Demirkapı), Orta Asya'da Ceyhun Nehri'nin ardına kadar çekildikleri görülmüştür. Türkler (kitlesel olarak) müslüman olmadan önce de sahâbîlere ve mezarlarına saygı ve hürmet göstermişlerdir. Bu tür yaklaşımların Türklerin İslamlaşmasını olumlu etkilediği söylenebilir. İlk devirlerde Türkler arasında kitlesel olmasa da bireysel müslümanlaşanlar olmuştur. Emevîlerin mevâli politikaları ve süregelen savaşlar İslamlaşmayı yavaşlatmışsa da Abbâsî ihtilaline en büyük desteğin Türklerin yoğun yaşadığı Horasan ve Mâverâünnehir halkından geldiği bilinmektedir.

Bu çalışmada, temel İslâm tarihi kaynakları ve hadis külliyyâtı esas alınarak, Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin Türklerin kökeni, fizikî görünüşleri ve bazı insani özelliklerini anlatan rivayetler üzerinde durulmaktadır. Amacımız ilk İslam fetihleri süresince sahâbîlerin Türklerle olan ilişkilerini, onların Türklerle dair olumlu ve olumsuz kanaatlerini tüm yönleriyle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sahâbîler, Türkler, Tanıma, Yâfes, Kantûrâ.

GİRİŞ

Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” manasındaki sohbet kökünden türeyen *sahâbe*, sâhib kelimesinin çoğuludur. Sahabî kelimesinin çoğulu olarak sahâbe ve ashâb birlikte kullanılmıştır.¹ *Sahâbî* terimi kısaca, “Hz. Peygamber henüz hayatta iken iman etmiş ve müslüman olarak ölmüş kimse”² olarak tarif edilmiştir. Bu itibarla Hz. Peygamber’e mülaki olamayarak sohbetinde hiç bulunamayan müslümanlara sahâbe denilmemiştir.

Geçmişten günümüze müslümanların genelde sahâbeye büyük değer verdiği, sözlerine itimat ettiği düşünüldüğünde, sahâbenin Türklerle olan sözleri ve ilişkisi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in hadislerinde Türklerden bahsedilmektedir. Çağlar boyunca bu minvalde gerek zihinlerde, gerekse gönüllerde Türklere ve Türklüğe dair anlam dünyası şekillenmektedir. Ayrıca Türkler hakkında söylenenlerin doğruluğu konusunda olumlu ve olumsuz kanaatler söz konusudur.

Konu dünyada ve özellikle ülkemizde hassas meseleler arasında yer almaktadır. Ancak bu konu çok yönlü olarak etraflıca incelenmeli, farklı yönleriyle ele alınmalı ve bilimsel olarak tartışılabilir. Hadis külliyyatı başta olmak üzere İslam tarihi kaynaklarında Türkler hakkında verilen bilgi ve ayrıntıların işin ehli ve erbabınca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde eski Araplarla Türkler arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Mesela Ali Dadan’ın bir doktora çalışması (Eski Araplara Göre Türkler) bu ilişkileri etraflıca incelemektedir. Şerafeddin Yaltkaya’nın “Arapların Gözüyle Türkler (9-12. Yüzyıllar)” kitabı vardır. Zekeriya Kitapçı’nın ilk müslüman Türklerle alakalı çok sayıda kitabı ve makalesi söz konusudur. Ancak bu çalışmalar zaman ve içerik olarak konumuz kapsamına girmemektedir. Mustafa Küçükaşçı’nın “Erken Dönem Arap-İslam Edebiyatında Türk Tasavvuru” isimli makalesi konumuz bağlamında önemlidir. Çalışmamızda İslam tarihi kaynakları ve hadis külliyyatı esas alınarak; birtakım yeni bulgu ve tespitlere ulaşılmış ve konu zenginleştirilmiştir.

Makalemizde Türklerin kökenleri, fiziki görünüşleri ve öne çıkan bazı hasletleri anlatılmakta, İslamiyet’in zuhuru sırasında Arapların özelde Kureyşlilerin Türkleri tanımları meselesi incelenmekte ve Hz. Peygamber’in hadislerinde geçen veya geçtiği ileri sürülen Türklerle ilgili haberlere değinilmektedir. Rivayetlerde adı geçen sahâbe isimleri üzerinde kısaca durulmaktadır. İlk İslam fetihleriyle birlikte sahâbenin Türklerle doğrudan temasları ve ilişkileri ele alınmakta ve onların Türkler hakkındaki kanaatleri paylaşılmaktadır. Sonuç bölümünde de genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Sahâbe’nin Türkleri Tanınması Meselesi

Sahabilerin, özelde Hz. Peygamber’in Türkleri tanıması meselesi öteden beri tartışılmaktadır. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında ve hadis külliyyatında Türkler hakkında bilgiler verilmektedir. O devirlerde tanımayı ve tanışmayı zorlaştırması (muhtemel)

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, “s-h-b”, Lisânü’l-‘Arab, Dâru Şâdir, Beyrut ts., I, 519.

² Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ, el-Külliyyât mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-fürûku’l-lügaviyye, nşr. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s.558; Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas, Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM Yay., İstanbul 2010, s.271.

birtakım coğrafi, siyasi, sosyal ve kültürel faktörler bulunmaktadır. Ne var ki bu faktörler Arapların Türkler hakkında bilgi ve kanaat sahibi olmadıkları anlamına da gelmemektedir.

Mekkelilerin (Kureyş) günümüz deyiimiyle uluslararası boyutta ticaret yaptıkları bilinmektedir.³ Tarihi *İpek Yolu* güzergâhında Türklerin yaşadığı şehirler mevcuttu.⁴ Ayrıca Mekke'ye çok uzaklardan hac veya ticaret maksadıyla yabancılar gelip gider ve şehirde ikamet edenler olurdu. Kuruluşu itibariyle Mekke (Kâbe) tek tanrı inancının (Hanifliğin) merkeziydi.⁵ Şehirde yabancılar da yaşar, fasih Arapça öğrenmeleri için küçük çocuklar, çevre vahalara gönderilirdi.⁶ Hz. Peygamber'in mensubu olmakla övündüğü Hilfu'l-Fudûl⁷ adlı bir cemiyetin kuruluş amaçlarında biri de şehre gelen yabancıların haklarını savunmaktı.⁸

Mekke döneminin en sıkıntılı zamanları, müslümanlarla birlikte Hz. Peygamber'in sülalesi Hâşimîlerin "Şi'bu Ebî Tâlib" adı verilen bir mahallede ablukaya alınmasıydı.⁹ Ebû Tâlib, kabilesi Kureyş'in içine düştüğü bu vahim hali bir şiirle (Kasîde-i Şi'biyye) anlatmıştır.¹⁰ Şiirinde, "(Onlar) bize Türk ve Kabil (oğullarının) kapılarını kapatıyorlar" ("تَسُدُّ بِنَاءَ أَبْوَابِ تَرْكٍ وَكَابِلٍ") serzenişinde bulunmuştur.¹¹

Bizans ve Sasanî ordularının içinde Arap ve Türklerin bulunması da¹² karşılıklı tanışmaya vesile olabilirdi. Hz. Peygamber doğduğunda Bizans-Sasanî savaşları

³ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzi, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978, s.6; Zübeyri, Mus'ab b. 'Abdillah, Kitâbü Nesebi Kureyş, nşr. E. Lévi-Provençal, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts., s.276; Taberî, Muhammed b. Cerîr, Târih, thk. Muhammed Ebu'l-Faql İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts., II, 427; el-'Askerî, el-Hasen b. 'Abdillâh, el-Evâil, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekil, Dâru'l-Besîr, Tanta 1403/1987, s.26. Kureyş'in ileri gelenleri Kayser, Kisrâ, Mukavkis ve Necâşî'siyle ticari antlaşmalar yapmıştır. Mesela Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim, Bizans imparatorundan ticari imtiyazlar elde etmiştir. İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, es-Siretül-nebeviyye, thk. Mustafâ es-Sekkâ v.dğr., Mektebetül Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1375/1955, I, 56; İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, el-Münemmak fi aḥbâri Kureyş, thk. Hürşid Ahmed Fârûk, 'Alemül-Kütüb, Beyrut 1405/1985), s.42-43, 218; Belâzûri, Ahmed b. Yahya, Ensâbü'l-eşraf, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996, I, 64; Fâkihî, Muhammed b. İshâk, Aḥbâru Mekke, thk. Abdülmelik b. Abdillah, Dâru Hıdr, Beyrut 1417/1996, V, 180; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb, Târihu'l-Ya'kûbî, thk. Abdülemir Mühennâ, Dâru'l-'Alemî, Beyrut 1431/2010, I, 294; Câhız, 'Amr b. Baḥr, el-Beyân ve't-tebyîn, thk. Abdüsselâm Hârûn, Mektebetül-Hâncî, Kahire 1418/1998, IV, 127.

⁴ Taberî, Mâverâünnehir (İpek Yolu güzergâhı) üzerindeki şehirlere Türk şehirleri adını verirken (Târih, I, 510), İbn Hürdâzbeh bu şehirlerin 28 adet olduğunu söylemektedir (el-Mesâlik ve'l-memâlik, nşr. Michael Jan de Goeje, Dâru Sâdir, Beyrut 1889, s.31). Mağdisî ise, Semerkant, Buhara, Cürcan vs. kentlerden Irak ve Suriye taraflarına hatta Endülüs'e kadar ticaret yapıldığını kaydetmektedir (Aḥsenü't-tekâsim, Mektebetü Medbûli, Kahire 1991, s.13).

⁵ 'İbrahimî Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşmal ...' (el-Hâc 22/26). Bk. İbn İshâk, Sîre, s.118-119.

⁶ Hz. Peygamber, fasih Arapça konuşmasını çocukluğunu vahalarda yaşamasına bağlamıştır: "Ben sizin en üstün Arapça konuşanı; ben Kureyşliyim ve Beni Sa'd b. Bekr (yurdunda) sūtanneye verildim." İbn İshâk, Sîre, s.167; İbn Ebû Hayseme, Ahmed b. Züheyr, et-Târihu'l-kebir, thk. Salâh b. Fethî Helel, Dâru'l-Fârûkî'l-Hadîsiyye, Kahire 1427/2006, II, 816.

⁷ Hz. Peygamber, "Bu oluşuma katılmak benim için kızıl devlere sahip olmaktan daha sevimlidir" demiştir. Beyhâkî, es-Sünen, VI, 595-596.

⁸ İbn Habîb, el-Münemmak, s.28, 186; Belâzûri, Ensâbü'l-eşraf, II, 12; Ya'kûbî, Târih, I, 178. Abdümenâf b. Kusay'a kadar Kureyşli tüccarlar Mekke ve Hicaz'ın dışına pek çıkmazlar, yabancılar mallarını getirir, onlar da pazarlardı. Bu yüzden çok sayıda şehirde ikamet eden yabancı tüccarlar bulunurdu (Askerî, el-Evâil, s.26; Ali, Cevâd, el-Mufaşşal fi Târihi'l-'Arab ḳable'l-İslâm, Mañşürâtü eş-Şerif er-Raḳî, Bağdad 1380/1961, IV, 20, 67, 69). Mekke'de Arap asıllı olmayan köleler bulunurdu. İbnü'l-Esir, 'İzzüddîn Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-târih, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407-1424/1987-2003, I, 588.

⁹ İbn İshâk, Sîre, s.159-163; el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, Kitâbü'l-Megâzi, thk. Marsden Jones, 'Alemül-Kütüb, Beyrut 1404/1984, II, 828; İbn Hişâm, es-Sîre, I, 351.

¹⁰ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 272-280; es-Süheylî, Abdurrahmân b. 'Abdillah, er-Ravdül-ünûf, nşr. Abdurrahman el-Vekil, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Kahire 1967-1990, III, 63-69; İbn Kesîr, İsmâ'il b. Ömer, el-Bidâye, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 1417-1419/1997-1999, IV, 134-143; eş-Şâmî, Muhammed b. Yûsuf, Sübülül-hüdâ, thk. Mustafâ Abdülvâhid v.dğr., Kahire 1417-1419/1997-1999, II, 506-508.

¹¹ İbn Hişâm, es-Sîre, I, 275; Süheylî, er-Ravḳ, III, 65; İbn Manzûr, "k-b-l", Lisânül-'Arab, XI, 581; İbn Kesîr, el-Bidâye, IV, 137; Şâmî, Sübül, II, 507.

¹² Taberî, Târih, II, 174; el-Mes'ûdî, Ali b. el-Huseyn, Murûc'ü'z-zeheb, thk. Yûsuf Es'ad Dâğır, Dâru'l-Hicre, ḳum 1984, I, 299; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, I, 364, II, 361.

sürmekteydi.¹³ Türkler bir ara güney Kafkasya'ya (Azerbaycan'a) kadar ilerlese de Sasaniler Enüşirvân zamanında (531-579) toparlanmış, Türkler bölgeden uzaklaştırılmış ve Bâbü'l-Ebvâb surları yeniden inşa edilmişti.¹⁴ Sasanilerle Göktürkler yakınlaşmışlar, Akhunlar ülkesini aralarında paylaşmışlar ve iki ülke hükümdarları (Enüşirvân ve İstemi) birbirlerinin kızlarıyla evlenmişlerdi.¹⁵ Ebrehe'nin Kâbeyi yıkmak için geldiği (meşhur) Fil Yılında (571) Yemenlilerin talebiyle Sasaniler Yemen'e girmişti.¹⁶ Yemen'e giren Sasanî askerleri arasında Türklerin bulunması muhtemeldi.¹⁷

Sasanî imparatorları IV. Hürmüz (579-590) ve II. Hüsrev Pervîz (590-628) dönemlerinde Sasanilerin komutanı Behrâm Çûbin çok kalabalık bir orduyla¹⁸ 588 ve 596 yıllarında Göktürklerle savaşmıştı.¹⁹

Kur'ân'a da konu olan (er-Rûm 30/1-4) Sasanî-Bizans savaşlarının seyri hakkında, müslümanların bilgi sahibi olmaları beklenirdi. Bizanslıların Hazarlarla ittifakı sayesinde, Sasanilerden Horasan ve Azerbaycan, Türkler tarafından alındı.²⁰ Arapların bu gelişmelerden haberdar olduklarının bir kanıtı, Cahiliye şairlerinin şiirlerine konu olmasıydı.²¹ Bu şiirlerde genel olarak Türkler, savaşçı özelliklere sahipti.²²

Yine Cahiliye döneminde, Hire kralı Nu'mân b. Münzir'in Türkler hakkında bir

¹³ Mes'ûdi, Murûc, I, 310; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, Târîhu İbn Haldûn, nşr. Halil Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut: 1421/2000, I, 18, VII, 721.

¹⁴ İbn Hürdâzbeh, el-Mesâlik, 123; Taberî, Târîh, 2:104; Mes'ûdi, Murûc, 1:291; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemül-büldân, Dâru Sâdir, Beyrut 1397/1988, I, 305; el-Kazvîni, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed, Âsârül-bilâd ve aḥbârül-İbâd, Dâru Sâdir, Beyrut ts., s.508.

¹⁵ Gündüz, Tufan, Kur'ân ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldu?, 2. baskı, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, s.22.

¹⁶ Taberî, Târîh, II, 153-154; el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir, Kitâbü'l-Bed'î ve t-târîh, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire ts., III, 168-168.

¹⁷ İbn Hişam, "Nu'mân b. Münzir'in talebi üzerine Kisra, hapishanelerinde yatan ölüm cezasına çarptırılan 800 kişiyi gönderdi (es-Sîre, I, 63)" derken, Taberî, "Deylemlilerle komşu olan bölgelerin ahalisinden askeri bölükler gönderildi (Târîh, II, 103)" kaydını düşmektedir. O sıralarda Akhunların Göktürklerle Sasaniler arasında paylaşıldığı dikkate alınıp, ölüm cezasına çarptırılan 800 suçlunun içinde önemli bir kısmının Türk (Akhun) esirlerden oluşturulması muhtemel gözükmektedir. Ayrıca "Deylemlilerle komşu olan yerlerden" ifadesiyle bu durum teyit edilmektedir. Ya'kûbî, Târîh, I, 44, 222; Mes'ûdi, Murûc, I, 149; el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali Kâlâidül-cümân, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire-Beyrut 1402/1982, s.8, Nihâyetül-ereb fi ma'rifeti'l-enşâbi'l-Arab, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, Beyrut 1400/1980, s.26; es-Sem'ânî, Ebû Sa'id Abdülkerim b. Muhammed, el-Ensâb, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cenân, Beyrut 1408/1988, I, 394; Yâkût, Mu'cem, II, 125, IV, 13.

¹⁸ İbn Kuteybe, ordunun sayısını 200.000 olarak verirken (Kitâbü'l-Me'ârif, thk. Servet 'Ukkâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts., s.664). Dineverî, 300.000 rakamını vermektedir (el-Aḥbârü't-tıvâl, thk. 'Abdülmün'im 'Âmir, Dâru'l-Hayâi'l-Kütübi'l-'Arabî, Kahire 1379/1960, s.79), Ya'kûbî, rakam vermeden çok kalabalık olduklarını söylemektedir (Târîh, I, 209).

¹⁹ Göktürklerde Bağa (Yehu) Kağan (587-588) ve Dolan (Tulan) Kağan (589-600) hüküm sürmekteydi. Kaynaklarda Bağa Kaan'ın ismi Şâbe (Çaba? شابه) olarak geçmiş ve çok kalabalık ordusu (250.000) olmasına karşın yenilmesi ve öldürülmesi hikaye edilmiştir. Behrâm Çûbin'in yeni hükümdarla (Hüsrev Pervîz) arası açılmış ve Türklerle sığınmak zorunda kalmış ve nihayet gözlerine mil çekilerek öldürülmüştür. Dineverî, el-Aḥbârü't-tıvâl, s.79-81; Ya'kûbî, Târîh, I, 209-215; Taberî, Târîh, II, 175-178; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, I, 310-311. Mes'ûdi, adımı Şâbe b. Şab olarak zikrettiği Bağa Kaan'ın 400.000 kişilik muazzam ordusunun olduğunu kaydetmektedir (Murûc, I, 299-300, 304). İbnü'l-Esir ise, "13/635 yılında Türk hükümdarı, sayıları 300.000'i bulan kalabalık ordularıyla Sasanilerin elindeki Herat ve çevresini geri almış ve Horasan topraklarında ilerleyişini sürdürmüştü" demektedir (el-Kâmil, I, 364). İbn Haldûn Herakliyüs'un, 40.000'i Hazar Türkmenlerinden olan toplam 300.000'i bulan ordusuyla Sasanileri mağlup ettiğini kaydetmiştir (Târîh, II, 266).

²⁰ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.664; Ya'kûbî, Târîh, I, 209; Ebû'l-Fidâ, 'İmâdüddin İsmâ'il b. Ali, el-Muḥtasar fi târihi'l-beşer, Kahire 1324/1907, 1:53.

²¹ Mesela Behram ile Türk hakanı arasında meydana gelen savaş, şiirlere konu olmuştur. Taberî, Târîh, II, 174; Mes'ûdi, Murûc, I, 287, 288. Mu'allaka sahibi Nâbîga ez-Zübyânî'nin (ö. 604) Gassânî kralı en-Nu'mân b. el-Hâris için okuduğu bir mersiye'nin son dizelerinde (رَهطُ الْأَعْمَاجِ وَكَا بِلِّ) "Gassân'a hizmetkârlık edenler çokça ummuşlardı. Kabil'i, Acem kavimlerini ve Türkleri" denilmektedir. Tammâs, Ḥamdü, Divânü Nâbîga ez-Zübyânî, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1426/2005, s.91.

²² Dineverî, el-Aḥbârü't-tıvâl, s.56, 80; İbn Kuteybe, 'Abdillâh b. Müslim, 'Uyûnü'l-aḥbâr, nşr. Yûsuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, I, 195; Ya'kûbî, Târîh, I, 124; Taberî, Târîh, I, 505, 510, 514; Mes'ûdi, Murûc, I, 255.

değerlendirmesinden bahsedilir: “Türkler cesaret, iyilik sahibi ve yüzü ak bir millettir”²³ ve “Türkler ve Hazarlar maişeti kıt bir bölgede yaşar. Evleri, giysileri, kaleleri, köyleri ve ürünleri azdır. Hükümdarları başkomutanlarıdır ve işlerinde tedbirlidirler.”²⁴

Hendek Savaşı esnasında (5/627) sert kayaları Hz. Peygamber balyozuyla parçalamış ve gelecekte olacıklardan bahsetmiştir: Bizans ve Sasanî topraklarının pek yakında müslümanların eline geçeceği ve bu arada “Türkler ve Habeşliler size ilişmedikçe siz de ilişmeyin” uyarısında bulunmuş²⁵ ve Türk çadırından savaşı yönetmiştir.²⁶ Hz. Peygamber²⁷ ve Hz. Ayşe Ramazan’da Türk çadırında itikâfa çekilmiştir.²⁸

Hamidullah’ın, Belâzûri’ye dayandırarak ilk şehit sahabî kadın Sümeyye’nin gerçek adının Bâmiḥ şeklinde de okunabileceğini yani Pamuk anlamına geldiğini söylemesi,²⁹ onun Türk asıllı olma ihtimalini bile akla getirmektedir.

Medine döneminin sonlarına doğru Göktürkler büyük sıkıntılar içindeydi. Mekke fethedildiği (8/630) zamanlarda, Doğu Göktürklerin hükümdarı İlig Kağan (621-630) av sırasında Çinlilere esir düşmüş ve Batı Göktürklerin hükümdarı T’ung Yabgu (618-630) amcası tarafından öldürülmüştü. Çinliler ve diğer komşu devletlerin tazyikiyle Göktürkler parçalanma sürecine girmişti.³⁰

Tüm bu bilgiler ışığında Hz. Peygamber ve sahabilerinin Türkleri tanımaları imkân dâhilinde görülmelidir.

2. Sahâbe’ye Göre Türklerin Kökeni ve Fiziki Özellikleri

İslam tarihi kaynaklarında Türklerin kökenlerini ve fiziki özelliklerini anlatan bilgi ve ayrıntılar bulunmaktadır. Bu bilgi ve ayrıntıların bazısı sahabilere veya onların yakınlarındaki kişilere dayandırılarak verilmektedir. Bu bilgilere göre Türkler, kıyamete kadar var olacak milletler arasındadır. Buna da, “yalnız onun (Nuh’un) soyunu kalıcı kıldık” (es-Sâffât 37/77) ayeti delil gösterilmektedir.³¹ Türkler, Hz. Nuh’un torunu, büyük oğlu Yâfes’in oğlu kabul

²³ Sıbt İbnü’l-Cevzi, Mir’âtü’z-zamân, thk. Muhammed Berekât v.dğr., Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, Dımaşk 1434/2013, II, 478, 479.

²⁴ İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed, el-İkdü’l-ferid, thk. Müfid Muhammed Kamiha, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1404/1983, I, 275; İbn Hamdün, Ebü’l-Meâli Muhammed b. el-Hasen, et-Tezkiretü’l-Ḥamdüniyye, thk. İhsân ‘Abbâs-Bekr ‘Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1417/1996, VII, 405; Cevâd Ali, el-Mufaşşal, I, 275.

²⁵ Nesâi, “Gazvetü’l-Türk”, 42 (3176); İbnü’l-Esir Ebü’s-Se’âdât, Câmi’u’l-uşûl, XI, 395 (8932); Mizzi, Tuḥfetü’l-eşraf, XI, 220 (15689); İbn Kesir, el-Bidâye, VI, 29-31, 32.

²⁶ Taberî, Târiḥ, 2:568; Beyhakî, Delâilü’n-nübüvve, 3:404, 419; İbn Kesir, el-Bidâye, 6:27.

²⁷ İbnü’l-Ca’d, Müsned, I, 73 (399); Buhârî, “Tavâfû’n-nisâ”, 63 (1539); Müslim, “İstihbâbü’ş-şavm”, 39 (215); İbn Mâce, “el-İtikâf”, 62 (1775). Ayrıca bk. Kurtubî, el-Müfḥim, X, 23.

²⁸ Abdürrezzâk, el-Musannef, V, 66 (9018); Buhârî, “Tavâfû’n-nisâ”, 63 (1539); Fâkihi, Aḥbâru Mekke, I, 251.

²⁹ Hamidullah, Belâzûri’de Sümeyye’nin gerçek adı olarak zikredilen Bâ’menc (بأمع) ibaresinin (Ensâb, I, 489) “Bâmiḥ” şeklinde de okunabileceğini söyleyerek Türkçe’deki Pamuk’a karşılık geleceğini söyleyerek onun Türk asıllı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (İslam Peygamberi (trc. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1990, II, 801).

³⁰ Gündüz, Kur’an ve Kılıç, s.31-32.

³¹ Ebü Hüreyre (ö. 58/678), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), İbn Abbâs (ö. 68/687) gibi sahabilerden rivayetle kıyamete kadar devam edeceklerin Hz. Nuh’un üç oğlunun nesli olduğu açıkça belirtilirken, Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Sa’id b. el-Müseyyib (ö. 94/713) gibi tâbiin âlimlerinin rivayetlerinde “Yâfes’in oğlu Türktür” denilmektedir. Taberî, Târiḥ, I, 201; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, I, 61; es-Suhârî, Seleme b. Müslim, el-Ensâb, thk. Muhammed İhsân en-Nas, b.y., 1428/2006, s.59, 60; Sıbt İbnü’l-Cevzi, Mir’âtü’z-zamân, I, 329; Ebü’l-Fidâ, el-Muḥtasar, I, 10; İbnü’l-Verdi, Ömer b. el-Muzaffer, Târiḥ, Kahire h.1285, s.11; İbn Kesir, el-Bidâye, I, 268, II, 552. Tefsirlerden bu konuda neredeyse görüş birliği vardır. Sadece bir örnek için bk. Fahreddin er-Râzi, Mefâtiḥu’l-gayb, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1420/1981, XXVI, 339. Tevrat’ta da “Nuh’un üç oğlu bunlardı. Yeryüzüne yayılan bütün insanlar onlardan türedi” (Yaratılış 9/19) şeklinde geçmektedir.

edilmektedir.³² İnsanlığın ikinci atası kabul edilen Hz. Nuh'un³³ (büyük) oğlu Yâfes, bazı kaynaklarda “Ebü't-Türk: Türklerin babası” olarak takdim edilmektedir.³⁴ Bazı rivayetlerde Hz. Nuh'un gemiye binen üç oğlu içinde Sâm'ın nesli açıkça övülürken, Yâfes'in nesli için “onlarda hayır yoktur” denilerek aşağılanmaktadır.³⁵ Bu ifade Ebû Hüreyre'den hadis olarak nakledilmektedir.³⁶ Semüre b. Cündeb³⁷ ve Abdullah b. Abbas³⁸ rivayetiyle de tüm peygamberlerin Sâm'ın neslinden geldiği vurgulanmaktadır..

Hz. Nuh ve kendisiyle beraber gemiye binip kurtulan oğulları ve torunları hakkında verilen bilgilerin İsrâiliyyât kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Nüveyri, İbn Haldûn ve Kalkaşendî bu rivayetlere doğrudan İsrâiliyyât kaynaklı derken,³⁹ diğerleri de “Tevrat'ta”⁴⁰ veya “Tevrat ehlinin söylediğine göre”⁴¹ şeklinde nakillerde bulunmaktadır. Ayrıca telaffuz farklarına dikkat çekilmekte⁴² ve Yâfes'in Gomer adlı üç oğlundan birisi olarak (Türk yerine) Togorma⁴³ veya Beyttogorma denilmektedir.⁴⁴

³² Ebû Hüreyre'den hadis olarak (İbn Vehb, el-Câmi' fi'l-hadis, I, 64 (25); Bezzâr, Müsned, XIV, 245 (7820) nakledilen bu bilgi diğer kaynaklarda tekrarlanmaktadır. İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh, Fütûhu Mısr ve'l-Magrib, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1425/2004, s.28; İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.26; İbn Ebû Hayseme, et-Târihu'l-kebir, I, 212, II, 765; Dineveri, el-Ahbârü't-tivâl, s.2, 4, 10; Ya'kûbî, Târih, II, 40, 44, 200; Taberî, Târih, I, 201, 202, 205, 206, 210; Hâkim et-Tirmizî, Nevâdiru'l-uşul, IV, 170 (281); Maqdisî, el-Bed', III, 26; Mes'ûdî, Ahbârü'z-zamân, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1416/1996, s.91, 98, 109, Murûc, I, 137, 149, 150, 178, II, 5, 231). Yâfes'in yedi oğlu vardı: Türk, Hazar, Saklâb (Slav), Târis, Minsk, Kimmâri ve Sin (Çin). Dineveri, el-Ahbârü't-tivâl, s.2.

³³ el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, Târihu Beyhak, nşr. Yûsuf el-Hâdî, Dâru Akra', Dimaşk 1425/2004, s.90; ed-Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed, Târihu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis, Müessesetü Şa'bân, Beyrut: ts., I, 75.

³⁴ Doğrudan Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) dayandırıldığı gibi (İbn Ebû Hayseme, et-Târihu'l-kebir, II, 768; Taberî, Târih, I, 201), Semüre b. Cündeb ve Ebû Hüreyre'den hadis olarak nakledilmektedir. Taberânî, Müsned, IV, 30 (2645); Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, XII, 422.

³⁵ Bezzâr, Ebû Hüreyre'den hadis olarak rivayet ederken (Müsned, XIV, 245 (7820). Taberî dâhil diğer tarihçiler rivayeti tekrarlamaktadır (Târih, I, 205, 210). Yine benzer rivayetler için bk. İbn Abdülhakem, Fütûhu Mısr, I, 28; Sem'ânî, el-Ensâb, s.29; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, Târihu Medineti Dimaşk, thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415-1420/1995-2000, LXII, 277, 278, LXXI, 23; İbnü'l-Mücâvir, Ebû'l-Feth Yûsuf b. Ya'kûb, Târihu'l-müstebsir, nşr. Memdüh Hasen Muhammed, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1416/1996, s.11; İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 270; el-Makrizî, Ebû Muhammed Ahmed b. Ali, el-Hıttatü'l-Makriziyye, thk. Halil el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, 274.

³⁶ Bezzâr, Müsned, XIV, 245 (25); Hatîb el-Bagdâdî, Tâli, I, 114 (43); Heysemî, Keşfü'l-estâr, I, 118 (218), Mecma'u'z-zevâid, I, 193 (932); Müttakî el-Hindî, Kenzü'l-'ummâl, XI, 513 (32397)). Hadis kaynakları dışında da Ebû Hüreyre'den hadis olarak nakledilmektedir. Suhârî, el-Ensâb, s.68; Sem'ânî, el-Ensâb, I, 29; İbn Asâkir, Târihu Medineti Dimaşk, LXII, 277, 278; İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 268, 269.

³⁷ Suhârî, el-Ensâb, s.68; Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, I, 329.

³⁸ Suhârî, el-Ensâb, s.68. Sibt İbnü'l-Cevzî, yeryüzündeki tüm insanların Hz. Nuh'un üç oğlundan geldiği şeklindeki rivayeti İbn Abbâs'a dayandırarak aktarmakta ve bu hadisin Semüre b. Cündeb tarafından merfû' olarak nakledildiğini kaydetmektedir (Mir'âtü'z-zamân, I, 329).

³⁹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyri, Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb, thk. Müfid Kumeyha, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), XIII, 48; İbn Haldûn, Târih, II, 11, V, 3, 426, 583; Kalkaşendî, Kalâidü'l-cümân, s.8, Şubhu'l-a'sâ, I, 367.

⁴⁰ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.23, 24, 25; Taberî, Târih, I, 18, 201, 202, 205, 550; Mes'ûdî, Murûc, I, 52, Ahbârü'z-zamân, s.85; İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelüsî, Cemheretü'l-ensâbi'l-'Arab, thk. Abdüsselam M. Harun, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1382/1962, s.463; Suhârî, el-Ensâb, s.52; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, I, 14, 218; Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, I, 127; İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 270; İbn Haldûn, Târih, II, 11, 12, 181, V, 583, 634, VII, 720; Rihletü İbn Haldûn, nşr. Muhammed b. Tâvit et-Tancı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut:1424/2004, s.277, 278. İbn Haldûn, “İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat...” (Mâide, 5/3) ayetini delil sayarak verilen bu bilgilerin doğru olduğunu söylemiştir (Târih, II, 8).

⁴¹ Taberî, Târih, I, 173, 183, 191, 210; Maqdisî, el-Bed', III, 26; Suhârî, el-Ensâb, s.53, 56, 57 vb.; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, I, 58, 63, 328, 329.

⁴² Yâfes yerine Yâfet, Ye'cûc ve Me'cûc yerine Gog ve Magog denilmektedir. İbnü'l-Esir, Câmi'u'l-uşul, XII, 133; Nüveyri, Nihâyetü'l-ereb, I, 27, 28, 29, Şubhu'l-a'sâ, VIII, 328; İbn Haldûn, Târih, II, 11, 12, 218, 280, V, 3; Kalkaşendî, Kalâidü'l-cümân, s.7, 8, 9.

⁴³ Nüveyri, Nihâyetü'l-ereb, I, 25, 26; İbn Haldûn, Târih, II, 11, 12, V, 3, 4, 426, 583, 634; Kalkaşendî, Kalâidü'l-cümân, s.8, Şubhu'l-A'sâ, I, 367, 368, VII, 293. Suhârî, Vehb b. Münebbih'ten nakille Tevrat'taki bilgilere çok yakın nakilde bulunmaktadır (el-Ensâb, s.64).

⁴⁴ İbn Haldûn, bu rivayetlerin İsrâiliyyât kaynaklarında yer aldığını ve benzer telaffuzda söz konusu kabile isimlerini zikrederek onların Togorma'nın nesli olduğunu söylemektedir (Târih, II, 11, V, 3, 634). Dadan, İbranicede Türkmen kelimesinin telaffuzunun Togorma şeklinde okunduğunu ve İslam tarihi kaynaklarının onlardan yararlandığını örneklerle açıklamaktadır. Bk. Dadan, Ali Eski Araplara Göre Türkler, Hikmetevi Yay., İstanbul 2018, s.40-41.

Türklerin kökenini Hz. İbrahim'in cariyesi Kantûrâ'ya (Katûrâ?) dayandıran rivayetler bulunmakta ve kaynak olarak da Hz. Peygamber'in azatlısı Ebû Bekre (ö. 51/671)⁴⁵ gösterilmektedir.⁴⁶ Hadis metinlerinden⁴⁷ ziyade şerhlerinde⁴⁸ geçtiği şekliyle de, "Kantûrâ, tüm Türklerin atasıdır", sonucuna ulaşılabilir ama bazı Türkler onun neslinden gelmiştir, denilebilir.⁴⁹ İbn Sa'd, Hazar hakanının Hz. İbrahim'in Kantûrâ adlı eşinin neslinden geldiğini belirtmesi, bu görüşümüzü teyit etmektedir.⁵⁰ İbn Haldûn, "Türklerin atasının Yâfes olduğu hakkında nesep bilgileri ittifak halindedir"⁵¹ diyerek İslam tarihi kaynaklarındaki genel kabul gören görüşü ifade etmiştir.

Türkler fiziksel görünüşleriyle birlikte anlatılmaktadır. Hadis külliyyatında daha çok "Kıyamet alametleri" bahislerinde ve "Türklerle savaş" bâbları altında işlenmektedir.⁵² İslam tarihi kaynaklarında bu rivayetler benzer mahiyette tekrarlanmaktadır. Özetle, "küçük gözlü (و خَسَّ الْأَفْ), yuvarlak/geniş ve kızıl yüzlü (عَرَاضُ وَ حُمْرُ الْأَوْجُوهُ), kısa ve yassı burunlu (و خَسَّ الْأَفْ), yüzleri çekiçle dövülmüş sert derili (و جُوهَهُمْ كَالْحِجَانِ الْمَطْرَقَةِ) olarak betimlenen bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır" denilmekte ve bu kavmin "Türkler" olduğu yorumu yapılmaktadır.⁵³

Kaynaklarda Türk kelimesinin anlamı, daha çok Arapça harflerle yazılışı, "t-r-k" kelimesiyle ilişkilendirilmek suretiyle verilmektedir.⁵⁴ Sahabe ve tâbiinden kişilere

⁴⁵ Asıl adı Nüfey' b. Mesrûh es-Sekâfi olan Ebû Bekre, Taif Muhasarası sırasında müslümanlara katılan kölelerdendi. İran Kısrası tarafından Yemen hükümdarına, o da Hâris b. Keled'e hediye etmişti. Ebû Bekre'nin annesi Sümeyye, Irak civarına ve nihayet Mekke'ye köle olarak getirilmişti (İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.288). İbn Sa'd "Arap olduğu iddia edilmektedir" diyerek onun başka bir millettendirliğini ima etmektedir (et-Tabakâtü'l-kebir, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1421/2001, IX, 16). Ebû Bekre, Irak'ta uzun süre yaşamış ve Basra'da vefat etmiştir. Ebû Bekre'nin anne bir kardeşi Ziyâd b. Ebîhî ve oğulları (Mağdisî, el-Bed', VI, 15) ile kendisinin oğlu Ubeydullah, Türklerle gaza yapmak için görevlendirilmiştir (Belâzürî, Ensâb, VII, 305).

⁴⁶ Haţfâbî, Me'âlimü's-sünen, IV, 346; Ebû's-Se'âdât İbnü'l-Esir, Câmî'u'l-uşûl, X, 25, XII, 802, en-Nihâye, IV, 113. Hâkim en-Nisâbüri, yine Ebû Bekre'den ancak Abdullah b. 'Amr'ın sözü olarak nakletmektedir (el-Müstedrek, IV, 522 (8467)). Bazı rivayetlerde ise Kantûrâ Türk hükümdarının kızıdır ve Hz. İbrahim'le evlenmiş ve çocukları olmuştur (İbnü'l-İbri, Ebû'l-Ferec Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn, Târihu muhtasarî'd-düvel, nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesû'î, Dâru'r-Râidî'l-Lübnânî, Beyrut 1403/1983, s.14, 17). Ancak Kantûrâ (bt. Maktûr) Arabü'l-Ârîbe'den yani gerçek Arap soyundandır. Hz. İbrahim'in Sâre'den İshâk, Hâcer'den İsmail, Kantûrâ'dan Mâzî, Zemrân, Serihac ve Sebke ve Haccûnî'den Nâfis, Medyen, Keyşân, Şerrûh, Ümeym, Lût ve Yekşân olmak üzere toplam 13 evladı olmuştur (İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 31). Benzer rivayetler için bk. İbn Hişâm, es-Sire, I, 111; el-Ezrakî, Muhammed b. 'Abdillâh, Ahbâru Mekke, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, Dâru'l-Endelûs, Beyrut 1403/1983, I, 80; İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.33; Mağdisî, el-Bed', III, 53; Mes'ûdî, Murûc, I, 74.

⁴⁷ Taberânî, Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetle "Size dokunmadıkça Türklerle dokunmayın, zira ümmetimden yetkiyi Allah Kantûrâ oğullarına verecektir" hadisinde açıkça Türklerden Kantûrâ oğulları olarak söz etmektedir. Taberânî, el-Mu'cemül-kebir, VII, 6 (5634), X, 181 (10389).

⁴⁸ Taberânî dışındaki kaynaklarda (hadis metinlerinde) fiziki özellikleri ile tanımlanan Kantûrâ'nın Türkler olduğu şeklinde şerhler bulunmaktadır. Tayâlisî, Müsned, II, 200 (911); İbn Ebû Şeybe, el-Muşannef, VII, 487, XXI, 137, 161, 167; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXIV, 55, 57, 58, 102; Ebû Dâvud, "Kitâlü't-Türk", 9 (4305), "Zikru'l-Basra", 10 (4306); Haţfâbî, Me'âlimü's-sünen, IV, 345, 436. -.

⁴⁹ Taberî, Kantûrâ'nın 'Arabu'l-Ârîbe'den olduğunu ve Meden, Medyen, Yekşân, Zümrân, Esbak ve Süh adlı oğulları dünyaya geldiğini ve Hazar hakanlarının onların soyundan geldiğini rivayet etmiştir (Târih, I, 311).

⁵⁰ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 31; İbn Habîb, el-Münnemmak, s.289; Taberî, Târih, I, 311. Cevâd Ali ise Kantûrâ ile ilgili rivayetlerin siyasi maksatlarla Yahudiler tarafından istismar edilebileceğine işaret etmektedir (el-Mufaşşal, I, 449).

⁵¹ İbn Haldûn, Târih, II, 11; Rihle, s.278.

⁵² Buhârî, "Kitâlü't-Türk" 94, "Yente'ilüne's-şe'r" 95, "Alâmetü'n-Nübüvve" 22; Müslim, "Lâ-tekümü's-Se'a" 64; İbn Mâce, "et-Türk" 36; Ebû Dâvud, "Kitâlü't-Türk" 9; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 296 (18395-18597).

⁵³ Mağdisî, el-Bed', II, 171, VI, 58; Mes'ûdî, Ahbâr, s.46; Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Delâilü'n-nübüvve, II, 543-544 (472-473); Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, VIII, 196; Yâkût, Mu'cem, II, 23; İbn Kesir, el-Bidâye, IX, 222, 238, X, 156, XIX, 11, 13, 15, 16, 182, 188, 219, 275; Kazvînî, Âsâr, s.581; Sirâcüddîn İbnü'l-Verdî, Harîdatü'l-acâib, thk. Enver Mahmûd Zennâtî, Mektebetü's-Sekâfî'd-Diniyye, Kahire 1428/2008, s.428; ez-Zebidî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, "e-n-f", "z-l-f", Tâcül-'arûs, thk. Komisyon, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965-2001, XVI, 34, XXIII, 39, 320; es-Süyûtî, Celâlüddîn b. Ebî Bekr, el-Hasâisü'l-kübrâ, thk. Muhammed Halîl Herrâs, Dâru'l-Kütübî'l-Hadisîyye, Kahire ts., II, 204-205; Şâmî, Sübül, X, 79, 80, 90.

⁵⁴ Zebidî: "Türk bir insan soyudur. Çoğulu Türkler olup onlara Kantûrâ oğulları denir. Kantûrâ, Hz. İbrahim'in

dayandırılan, “Zülkarneyn seddi inşa etmesinden sonra iki azgın topluluğu (Yec’üc ve Me’cüc) “terk ederek”, Zülkarneyn’in yanında toplananlara ‘Türk’ denilmektedir”⁵⁵ şeklinde bir rivayet bulunmaktadır. Ancak kıyametin yakın fitne ve fesat çıkaracağı söylenen “Ye’cüc ve Me’cüc”⁵⁶ ile Türklerin aynı atanın (Yâfes’in) evladı olarak anılması,⁵⁷ bazı rivayetlerde onların Türkler olduğunun söylenmesi⁵⁸ ve “onların hiçbirinde hayır yoktur”⁵⁹ denilmesi Türkler hakkında olumsuz kanaatlerin oluşmasına yol açmıştır.⁶⁰

Kaynaklarda Türklerin takdir ve taltif edildiği rivayetler de bulunmaktadır.⁶¹ Türkler, bir yandan İslamlaşma potansiyeli yüksek yürekli insanlar, diğer yandan teyakkuz halinde olunması gereken düşmanlar olarak görülürdü. Yurtları soğuktu ve sıcak iklime yatkın Araplar uzak durmalıydı.⁶² Deylemliler ve Türkler, sınır hattındaki en çetin iki halk olarak tanınırdı. Onların müslüman olmaları beklenirdi: “Benim şefaati müslüman olan Türkler ve Deylemliler umabilir de, (iman etmeyen) amcam umamaz”⁶³ mealinde hadis vardı.⁶⁴

3. Sahâbe’nin Türklerle İlişkileri

İlk İslam fetihleriyle beraber sahâbenin Türklerle ilişkisi fiilen başlamıştır. Dört Halife döneminde Bizanslılar ve Sasaniler yenilmiş ve kısa zamanda, “büyük fütühât” gerçekleşmiştir. Özellikle Sasanilerin Nihavent Savaşı’ndan (21/642) sonra bir daha toparlanamaması⁶⁵ ve (son) hükümdarları Yezdücerd’in Türklere sığınmasıyla⁶⁶ birlikte

cariyesidir ve Yâfes b. Nuh’un evladı olan Türklerin bir kısmı ona dayanır” (“k-n-t-r”, “t-r-k”, Tâcu’l-‘arûs, XIII, 486, XXVII, 93). “Yâfes’in oğlu, kızıl yüzlü (ahâmira) bir kavmin Abdüşşems b. Yeşcub adlı bir hükümdarının Babil’e zorla girmesi, halkın onlardan hoşlanmaması üzerine ‘terkedin’ demelerinden ötürü onlara ‘Türk’ denilmiştir.” İbn Mülâkkin, et-Tavzih, XVIII, 13; İbn Hacer, Fethü’l-bâri, VI, 104; Aynî, ‘Umdetü’l-kâri, XIX, 200.

⁵⁵ Mukâtil, Hz. Ali’ye dayandırarak bu rivayeti nakletmektedir (Tefsir, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü’l-Târihi’l-Arabî, Beyrut 1423/2002, III, 52). Aynı rivayetler için bk. el-Vâhidî, Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed, el-Vasit fi tefsiri’l-Kur’âni’l-mecid, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüt v.dğr., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, III, 167. Bu rivayet İslam tarihçileri tarafından sahâbeden Ebü Sa’id el-Hudri’ye (ö. 74/693-94) ve tabi’in büyüklerinden eş-Şa’bi’ye (ö. 104/722) veya hiç isim zikredilmeden selefeye dayandığı söylenerek aktarılmaktadır. el-İdrisi, Muhammed b. Muhammed, Nüzhetü’l-müşâk, Mektebetü’s-Sikâfeti’l-Diniyye, Kahire 1422/2002, II, 850, 934; Yâkût, Mu’cem, III, 197, 198; Kazvini, Âsâr, s.618; İbn Kesir, el-Bidâye, II, 552; Diyârbekri, Târihu’l-hamis, I, 103; Sirâceddin İbnü’l-Verdi, Harida, s.165; İbn Hacer, Fethü’l-bâri, VI, 104, 386.

⁵⁶ Ebü Sa’id el-Hudri, Zeyneb bt. Caşş (ö. 20/641) ve gibi sahabilerden rivayetle hadis olarak nakledilmektedir (Kirmâni, Şerhü’l-Kirmâni, XXIV, 190). Ravi ismi zikredilmeden benzer ifadelerle bk. Mağdisi, el-Bed’, I, 13, II, 162, IV, 96; İdrisi, Nüzhe, II, 850, 926; Yâkût, Mu’cem, I, 351; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, I, 218; Sıbt İbnü’l-Cevzi, Mir’âtü’l-zamân, I, 453; İbn Kesir, el-Bidâye, XIX, 18, 238.

⁵⁷ Ebü Hüreyre’den hadis olarak rivayet edilmektedir (Hañib el-Bagdâdi, Tâli, I, 114). İslam tarihçileri bu rivayeti Ebü Hüreyre, Sa’id b. el-Müseyyib, İbn İshâk ve Vehb b. Münebbih’e dayandırarak vermektedir (İbn Abdülhakem, Fütüh, I, 28; İbn Ebü Hayseme, et-Târihu’l-kebir, I, 212, 2:765, 768; Taberi, Târih, I, 201, 202; Suhâri, el-Ensâb, s.22, 45). Bazıları da Ka’bu’l-Ahbar’a (ö. 32/652-53) dayandırmaktadır (Mağdisi, el-Bed’, III, 26). Yine aynı bilgiler ravinin adı hiç zikredilmeden verilmektedir. İbn Kuteybe, el-Me’arif, s.26; Ya’kûbi, Târih, I, 40, 111; Mes’ûdi, Murûc, II, 5, Ahbar, s.91, 107, 109; İbn Hazm, Cemhere, s.463; Yâkût, Mu’cem, III, 197; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, I, 61; Sıbt İbnü’l-Cevzi, Mir’âtü’l-zamân, I, 329; Kazvini, Âsâr, s.596.

⁵⁸ Sübkî’ye göre Türkler, Ye’cüc ve Me’cüc’tandir (İbnü’l-Cevzi, Keşfü’l-müşkil, III, 149), ancak Hz. Ali’ye Türkler kimdir diye sorulunca, “Türkler (ayrı) bir bölüktür. Onların Ye’cüc ve Me’cüc’tan olduklarının aslı yoktur. Ye’cüc ve Me’cüc insanları değiştirmek için çıktıklarında Zülkarneyn geldi ve onlarla (Türklerle) arasında set yaptı, onlar da yeryüzünde bir bölük oldular” cevabını vermiştir (Müttaki el-Hindi, Kenzü’l-‘ummâl, XI, 513). Benzer rivayetler için bk. Mağdisi, el-Bed’, II, 208; Yâkût, Mu’cem, III, 197; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, I, 218; Kazvini, Âsâr, s.618.

⁵⁹ Ebü Hüreyre ve Sa’id b. el-Müseyyib’ten nakille hadis olarak rivayet edilmektedir. İbn Ebü Hayseme, et-Târihu’l-kebir, I, 212; Taberi, Târih, I, 210; Suhâri, el-Ensâb, s.68; İbn Kesir, el-Bidâye, XIX, 239.

⁶⁰ Mesela İbn Hibban’da, “Müslümanların Allah’ın düşmanı Türklerle savaşımın ihbarı” babı vardır (Şahih, XV, 145)

⁶¹ İbn Kuteybe, el-Me’arif, s.165; İbn Kesir, el-Bidâye, IX, 75, XII, 90.

⁶² Azimâbâdi, ‘Avnü’l-ma’bûd, XI, 276 (4302).

⁶³ Hadis külliyatında yer almayan bu rivayet sadece İbn Habîb’te geçmektedir (el-Münemmak, s.41).

⁶⁴ Çoğu hadislere göre; şirk üzere öldüğü söylenen Ebü Tâlib’e Hz. Peygamber şefaati edemeyecekti. Buhâri, “Kissatu Ebi Tâlib”, 69 (3671), “Şifatü’l-Cenne”, 51 (6196); Müslim, “Şefe’atü’n-Nebi”, 357.

⁶⁵ Halife b. Hayyât, Târih, thk. Ekrem Diyâ el-Ömeri, Dâru Taybe, Riyad1397/1985, s.148; el-Belâzûri, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Fütühü’l-büldân, nşr. Ömer Enis et-Tabbâ’, Müessesetü’l-Me’arif, Beyrut 1407/1987, s.426-428; Ya’kûbi, Târih, II, 48.

⁶⁶ Belâzûri, Fütüh, s.443; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 436; İbn Haldûn, Târih, II, 564.

Türkler hedef haline geldi.

Ridde olayları sonrasında Türklerin adı duyulur olmuştur: Hâlid b. Velîd, Şam seferlerine başladığı sıralarda, kendisiyle savaşma cesareti gösteren Fâris adında bir düşman askerinin, “Ben Türk askerlerini kıran biriyim” diyerek övündüğü görülmüştür.⁶⁷ Yine Hâlid’in, Yermük Savaşı’nda düşmana gözdağı verme kabilinden, kendilerini asla Acemlere ve Türklere benzetmemeleri uyarısında bulunması dikkat çekicidir.⁶⁸

Kâdisiye Savaşı’nda Sasanî ordusunda 8.000 Türk askeri savaşmaktaydı.⁶⁹ Yine Filistin-Kayseriyâ’nın fethinde Bizans safında çok sayıda Türk askeri görev yapmaktaydı.⁷⁰

Hz. Ömer döneminde (14-24/634-644) Kafkasya’da Abdurrahman b. Rebi’a’ya (ö. 32/652)⁷¹ ve Sürâka b. ‘Amr (ö. 24/645) ile Horasan ve Mâverâünnehir’de Ahnef b. Kays’a (ö. 67/686-87)⁷² Türklerle savaş yapma müsaadesi verildi. Ancak Hz. Ömer, Türklere karşı temkinliydi ve yeni düşman cepheleri açılmasına sıcak bakmıyordu.⁷³ Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarında elde edilen büyük zaferler sonrasında⁷⁴ “Size dokunmadıkça Türklere dokunmayın”⁷⁵ hadisinin zikredilmesiyle, içerisinde bulunan şartlar (konjoktür) mutabık düşüyordu.

Yezdücerd Türk, Soğd ve Çin hükümdarlarına mektup yazarak yardım istedi.⁷⁶ Göktürklerin bu talebi karşılama zorluğu.⁷⁷ Ona Horasan’daki yerel Türk hükümdarları ancak arka çıkabildi.⁷⁸ Yezdücerd aslında bölgede güçlü bir aktör haline gelen Çin hükümdarından bir şeyler yapmasını ummuştu.⁷⁹ Ahnef komutasındaki müslüman ordusu Yezdücerd’in peşine düşmüştü. Yezdücerd önce Horasan’ın merkezi Merv’e, ardından Merverûd’a ve nihayet (Toharistan’ın merkezi) Belh’e sığınmıştı.⁸⁰

Türk hakanının komutasındaki Türk ordularıyla, müslüman orduları savaşmak üzere mübarezeye çıkmışlar, ancak Ahnef’in mübarezeye çıkan üç Türk süvarisini öldürmesi,⁸¹ Türkler tarafından “uğursuzluk” sayılmış ve “savaşmakta hayır yoktur” denilerek geri

⁶⁷ el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, Fütûhu’s-Şâm, nşr. Abdüllatif Abdurrahmân, Dâru’l-Kütübi’-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 34,

⁶⁸ Hâlid, Cebele b. Eyhem ve diğer düşman komutanlarını uyarmış (Vâkıdî, Fütûh, I, 129, 148, 150, 176), Irak cephesindeki İran komutanlara, “Şu andaki sizin Türkler üzerindeki heybetiniz bize sökmeyiz” mealinde sözler söylemiştir. Vâkıdî, Fütûh, II, 171.

⁶⁹ Yâkût, Mu’cem, IV, 292; Kazvîni, Âsâr, s.239.

⁷⁰ Vâkıdî, Fütûh, II, 21

⁷¹ Taberî, Târih, IV, 155, 156-158; İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdillâh, el-İsti’âb fi ma’rieti’l-aşhâb, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Cil, Beyrut 1412/1992, II, 580; Yâkût, Mu’cem, I, 305; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 431, Üsdü’l-gâbe, Dâru’l-Kütübi’-İlmiyye, Beyrut: 1415/1994, II, 411; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 155.

⁷² İbn Kuteybe, ‘Uyûn, I, 267; Taberî, Târih, IV, 173; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 165.

⁷³ Belâzürî, Fütûh, s.572, 574; Süleyman b. Musa el-Kilâ’î, el-İktifâ, thk. Kemalüddin İzzeddin Ali, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1417/1997, s.351. Hz. Ömer, Ahnef’e yazdığı mektubunda, “Sakin nehri (Ceyhun’u) aşmayın!” diye uyarıyordu. Taberî, Târih, IV, 168; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 435-436

⁷⁴ İbn Hişâm, es-Sire, II, 219; Süheylî, er-Ravd, VI, 267; İbn Kesir, el-Bidâye, VI, 32.

⁷⁵ Ebü Davûd, “en-Nehyü an-Tehyici’t-Türk”, 8 (4302); İbn Ebü ‘Âsım, el-Âhâd, V, 225 (2753-2754); Nesâî, “Gazvetü’t-Türk”, 4370; Taberî, el-Mu’cemül-kebir, VI, 7 (5634), X, 181 (10389), XIX, 375 (882).

⁷⁶ Ebü’l-Fidâ, el-Muhtasar, I, 164.

⁷⁷ Göktürkler 8/630 yılından itibaren dağılma sürecine girmişti. Gündüz, Kur’an ve Kılıç, s.32.

⁷⁸ Taberî, Târih, IV, 169-170.

⁷⁹ Ancak Çin hükümdarı sorup soruşturmuş müslümanlar hakkında olumlu bir kanaate sahip olmuş ve Yezdücerd’in talebini reddetmiştir. Taberî, Târih, IV, 170, 172; Mağdisî, el-Bed’, V, 195; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 436; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 165.

⁸⁰ İbn Kuteybe, el-Me’ârif, s.666-667; İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 435-436; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 165-169.

⁸¹ Taberî, Târih, IV, 169, 170. Rivayete göre Türkler, savaş örfü olarak aralarından üç süvarinin çıkıp da karşı tarafta bulunan düşmanla çarpışmaya kadar yerlerinden ayrılmaz, orduları hücumla geçmezdi. İbnü’l-Esir, el-Kâmil, II, 435; Kilâ’î, el-İktifâ, s.376.

çekilmişlerdir. İslam orduları ilerleyişini sürdürmüş, ancak geniş çaplı bir savaş olmamıştır.⁸² Bunda Hz. Ömer'in Ahnefe Ceyhun nehrini geçmemesi yolundaki talimatı etkili olmuş ve Yezdücerd'e zaman kazandırmıştır.⁸³

Türk hükümdarının Ceyhun nehrinin gerisine çekilmesi ve Yezdücerd'in askerlerin yanlarındaki hazineyle beraber müslümanlara teslim olmaları, Ahnefi cesaretlendirmiş olmalı ki, Kûfe'den getirttiği 10.000'den fazla Arap nüfusunu Belh civarına yerleştirmiştir.⁸⁴ Benzer hadiseler Kafkaslarda yaşanmış ve Hazar hükümdarı müslümanlarla savaşmaya istekli olmamıştır.⁸⁵ Hz. Ömer döneminde taraflar, birbirlerinin gücünü ve gösterecekleri tavırları karşılıklı olarak anlamaya çalışmışlardır.

Hz. Ömer, Nu'mân b. Mükarrin'in kardeşi Süveyd'i Yezdücerd'i takip etmesi ve Horasan bölgesini kontrol altına alması için görevlendirmiştir. Komutan Süveyd, Türklerin yaşadığı Cürcan bölgesini zaptetmek üzere harekete geçmiş, -ilk önce- Cürcan hükümdarı Zernân Sül'a, "cizye ödeme ve düşmanlara karşı kendilerine yardım etme" şartlarını belirten bir mektup yazmıştır. Zernân Sül da şartları kabul etmiş; Süveyd ve ordusunu şehrin dışında karşılaşmış ve birlikte şehre girmişlerdir (18/639). Süveyd şehirde karargâh kurmuş, harac toplamış, surları tahkim ederek şehri, Dehistan Türkleriyle koruma altına almıştır.⁸⁶

Yaşanan fiili durumla hadiselerin mutabık düştüğü görülmektedir. Ama asıl endişe edilen husus, Türklerin Araplara galip gelmesiydi.⁸⁷ İbn Kesir, Abdurrahman b. Rebî'a'nın Hazarlarla savaşmasını, "Türklerle yapılan ilk savaş" olarak takdim etmiştir. Üstelik Hz. Peygamber'in Türklerle savaşılacağını önceden haber verdiğini ve sahâbenin son günlerinde meydana gelen en kanlı savaş olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Taberî'de geçen bir rivayete göre Hz. Ömer, içlerinde sahabilerin de bulunduğu bir orduyu Türk illerine gaza yapmak için görevlendirmiştir (22/642). Söz konusu bu rivayete göre Abdurrahman b. Rebî'a bölgeye intikal ettiği sırada Şehriyâr adlı yerel bir hükümdarla karşılaşmış, o da Türklerle değil Rumlarla savaşmalarını tavsiye etmiştir. Ancak Abdurrahman, ulvî gayelerle buralara kadar geldiğini ve her ne pahasına olursa olsun Türklerle savaşmaya kararlı olduğunu söylemiştir. Hazarlar üzerlerine gelen bu orduyla savaşmak yerine geri çekilmeyi tercih etmişlerdir. Abdurrahman ordusuyla Belencer'den 100 fersah uzaklıktaki bir yere kadar ilerlemişse de geri dönmüştür.⁸⁹

Hz. Osman dönemine (24-35/644-656) gelindiğinde Abdullah b. 'Âmir (ö. 59/679) komutasındaki orduya Türkler ve Deylemliler dışında ciddi bir direniş gösterilmemiştir.⁹⁰ Hz. Osman da Türklerle savaşa ihtiyatla yaklaşmıştır. Hz. Osman, olası yenilgilere mahal

⁸² Taberî, Târih, IV, 170.

⁸³ Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar, I, 164; İbnü'l-Verdi, Târih, s.141; Kilâ'i, el-İktifâ, s.374, 376.

⁸⁴ Taberî, Târih, IV, 169, 171; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 435.

⁸⁵ Taberî, Târih, IV, 158; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 431; Kilâ'i, el-İktifâ, s.369.

⁸⁶ Taberî, Târih, IV, 152; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 427; İbn Haldûn, Târih, II, 582.

⁸⁷ Mesela "Müslümanlar Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır" (Ebû Dâvud, "Kitâlû't-Türk" 9 (4303); Nesâî, "Gazvetü't-Türk" (4371);) hadisini biliyorlar ve "şüphesiz ki onlar, ümmetimden hükümdarlığı ve Allah'ın onlara bahsettikleri şeyleri ilk alacak olan Beni Kantûrâ'dır" (Taberânî, el-Mu'cemül-kebir, VI, 7, X, 181) hadisinin gerçekleşmesinden de (muhtemelen) endişe ediyorlardı.

⁸⁸ Taberî, Târih, IV, 152; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 427; İbn Haldûn, Târih, II, 582.

⁸⁹ Taberî, Târih, IV, 158. Benzer rivayetler için bk. İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 431.

⁹⁰ Ya'qûbî, Târih, II, 62.

vermemek adına komutanlarını Türkler hakkında uyarmıştır. Müslüman askerlerin şişmanlaması ve refaha kavuşmasını hayra yormamış, aksine başlarına iş açabileceği ve felakete uğrayabileceklerini söylemiştir. Gerçekten de durum Hz. Osman'ın tahmin ettiği gibi gerçekleşmiştir. Türkler ani saldırısı sonucunda Abdurrahman dâhil müslüman askerlerden pek çoğu şehit düşmüştür. Hazar Hakanı'nın daha önce, "Bize yenebilecek ve bize denk bir millet yokken nasıl oldu da sayıca bizden az olan bu müslümanlar bizi yenmektedir?" diye şaşırıldığı ve bu durumu sorguladığı rivayet edilmiştir. Hatta müslümanların çok az zayıf vermesi Türklerin bir kısmı tarafından "müslümanların ölümsüz insanlar" olarak düşünülmesine bile yol açmıştır. Ancak diğer kısmı da, "Peki bunu denediniz mi?" diye sormuşlar ve müslümanlara bir tuzak kurmuşlardı. Müslüman askerlerden bir grup kurulan bu tuzağın yanından geçerlerken ok yağmuruna tutulmuş ve şehit düşmüşlerdi. Böylece Sahabî komutanlardan Abdurrahman b. Rebi'a, Belencer'de⁹¹ Türklerle giriştiği savaşta şehit düşmüştü (32/652).⁹² Bu ayrıntılar Türklerin sahabilerin şahıslarına gösterdikleri saygıyı ifade etmesi bakımından önemlidir.

Hz. Ali döneminde (35-40/656-661) iç karışıklıklar yaşanmış, fetihler durmuş⁹³ ve bu durumdan yararlanan Hazarlar, Kafkasların güneyine ilerleyerek pekçok yeri almıştır.⁹⁴

Türklerle savaş bütün şiddetiyle Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halife olmasından sonra başlamış ve Emevîlerin yıkılışına kadar devam etmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân da (40-60/661-680) Türklerle savaşma konusunda başlangıçta temkinli davranmıştır. Nitekim "Türlere ilişmeyin..." hadisinin ravileri arasında Muâviye de bulunmaktadır.⁹⁵ Muâviye, Ermeniye bölgesinde Türklerle savaşıldığını duyduğunda kızmış ve Ermeniye valisine, "Anası ölesice, sana herhangi bir şekilde onları tahrik etme demedim mi?" diyerek çıkmış ve "Allah Resûlü'nden duydum ki" diyerek söz konusu hadisi zikretmiştir.⁹⁶

Emevîler döneminde Türklerle savaş fiilen başlamıştır. Önce Horasan ve Kafkaslarda başlayan savaşlar müslümanların zaferiyle sonuçlanmış ve Türkistan içlerine kadar fetihler gerçekleştirilmiştir. Türklerin kitlesel olmasa da bireysel müslümanlaşmaları söz konusu olmuştur. Ancak Emevîlerin izlediği mevâlî politikaları yüzünden İslamlaşma yavaşlamıştır.

Muâviye döneminde Rebi' b. Ziyâd el-Hârisî Türk bölgelerine akınlar tertip etmiş ve yerel Türk hükümdarı Rutbil'i yenerek Büst şehrini fethetmiştir (46/667). Aynı yıl içinde Abdullah b. Sevvâr, Türklerin yaşadığı Kikân bölgesinde kontrolü sağlamıştır.⁹⁷ Ziyâd b. Ebîhî (ö. 53/673) ve oğlu Ubeydullah'ın (ö. 67/687) Irak valiliği esnasında Kafkasya ve Horasan bölgelerinde Türklerle savaşılmış ve önemli başarılar elde edilmiştir.⁹⁸ Mesela Ziyâd'ın

⁹¹ Hazar ülkesinde Bâbü'l-Ebvâb'ta bir şehirdir. Yâkût, Mu'cem, I, 489.

⁹² İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.433; Taberî, Târih, IV, 158-159, 304-305; İbn Abdülber, el-İsti'âb, II, 832; İbn Mâkûlâ Ali b. Hibetillâh, el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire1993, III, 390; Yâkût, Mu'cem, I, 489, 490; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 431-432, III, 25; Kilâ'î, el-İktifâ, s.369, 370; Sibî İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, V, 487; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 156, 157, 243.

⁹³ Küçük çaplı da olsa Türklerle savaşılmıştır. Hz. Ali'nin verdiği izinle el-Hâris b. Mürre, Taberistan civarındaki Kikân bölgesinde Türkleri yenmeyi başarmış çok sayıda esir ve ganimet elde etmiştir. Yâkût, Mu'cem, IV, 423.

⁹⁴ Gündüz, Kur'an ve Kılıç, s.48-49.

⁹⁵ Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, XIX, 375; Heysemî, Mecma'u'z-zevâid, V, 304. Ayrıca bk. İbn Abdülhakem, Fütüh, I, 295; İbn Kesir, el-Bidâye, XIX, 16-17.

⁹⁶ Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, XIX, 376.

⁹⁷ Halife, Târih, s.208.

⁹⁸ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.348.

oğullarından Selm, aralarında sahâbe (Abdullah b. Hâzim gibi) ve sahâbe çocuklarının (Mühelleb b. Ebû Sufre gibi) olduğu komutanlarla birlikte Horasan bölgesinin tamamını ele geçirmiştir (62/682).⁹⁹ Selm, Yezîd b. Muâviye zamanında da (60-64/680-683) Horasan valiliği yapmış ve Mâverâünnehir'e yönelmiştir. Buhâra melikesi Hatûn'la yerel Türk hükümdarlarından Tarhun'a mektuplar yazarak itaatlerini istemiştir.¹⁰⁰

Muâviye döneminde Kafkasya'da Hazarlara karşı sahabilerden Habîb b. Mesleme komutasında büyük bir sefer yapılmış ve Güney Kafkasya yeniden fethedilmiştir. Habîb b. Mesleme, Muâviye tarafından Ermeniyeye valiliğine getirilmiş ve bu bölgede vefat etmiştir (ö. 42/662).¹⁰¹

Yezîd b. Muâviye döneminde Kerbelâ Faciası, Harre Olayı ve Kâbe Kuşatması gibi müslümanlar açısından unutulmaz büyük felaketler yaşanmıştır. Kerbelâ Faciası'nda Hz. Hüseyin'in, "Sanki sizler, bizi kâfirleri ve Türkleri öldürdüğünüz gibi mi öldüreceksiniz" diyerek tepki gösterdiği,¹⁰² "Türklerle savaşmak üzere cepheye gönderilme" talebinde bulunduğu¹⁰³ ve "beni bırakın ölünceye kadar Türklerle savaşayım" dediği¹⁰⁴ ve ret cevabı alması üzerine, "Vallâhi, bunu ben Türklerden ve Deylemlilerden istemiş olsaydım yerine getirirlerdi"¹⁰⁵ diye serzenişte bulunduğu rivayet edilmiştir. Yezîd b. Muâviye 64/683 yılında öldüğü sıralarda Horasan'da Türklerle şiddetli muharebeler oluyordu.¹⁰⁶

Türklerin (muhtemelen) yaşadığı coğrafyalarda vefat eden sahabiler vardı: Büreyde b. Husayb el-Eslemî (63/682)¹⁰⁷ ile Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685) Horasan'da (Merv'de)¹⁰⁸ ve Kusem b. Abbâs (ö. 57/676) ise Semerkant'ta vefat etmiştir.¹⁰⁹

Büreyde b. Husayb Türklerle ilgili olduğu söylenen, "Ümmetimi geniş yüzlü, küçük gözlü, yüzleri sanki dövülmüş örs gibi olan bir kavim yönetecektir... Allah'a and olsun ki, (Türk) süvarilerinin atları müslümanların mescitlerine bağlanacaktır..."¹¹⁰ gibi hadisleri rivayet etmiştir. 51/671-72 yılında Basra'dan Horasan'a gönderilen ordunun başında Büreyde b. el-Husayb bulunuyordu. Yine bu seferler sırasında sahabilerden Ebû Berze el-

⁹⁹ Halife, Târih, s.235, 236, 250; Ya'kûbî, Târih, II, 167, 168, 190; Taberî, Târih, IV, 181, V, 471; Askerî, el-Evâil, s.334; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 302, 303.

¹⁰⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûn, I, 189; Mağdisî, el-Bed', VI, 5; İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 598.

¹⁰¹ İbn Sa'd, Tabakât, IX, 413; Halife, Târih, s.151, 163, 205; Belâzürî, Fütûh, s.279-284; Ya'kûbî, Târih, II, 50, 60, 63; Taberî, Târih, IV, 156, 157, 162, 248, 304, 352; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 432; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 156.

¹⁰² Ya'kûbî, Târih, II, 163.

¹⁰³ Belâzürî, Ensâb, III, 173, 225; Ya'kûbî, Târih, II, 168; Taberî, Târih, V, 392.

¹⁰⁴ Ebu'l-'Arab, Muhammed b. Ahmed et-Temimî, Kitâbü'l-Mihan, thk. Yahya Vüheyb el-Cebbûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1427/2006, s.133.

¹⁰⁵ Taberî, Târih, V, 392; İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 518.

¹⁰⁶ Ya'kûbî, Târih, II, 168.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, Tabakât, IV, 228, IX, 8, 369; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ma'rifetü's-sahâbe, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad 1419/1998, I, 430; İbn Abdülber, el-İstî'âb, s.185; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali, Telkihi fühûmi ehli'l-eser fi 'uyûni't-târih ve's-siyer, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1418/1997, s.324; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, IV, 408, Üsdü'l-gâbe, I, 367; ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed Târihu'l-İslâm, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986-2000, V, 22, 76; İbn Kesir, el-Bidâye, XI, 610.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, Tabakât, V, 203, IX, 9, 369; Belâzürî, Fütûh, s.577; İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.336; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 496; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, VI, 26; Yâkût, Mu'cemü'l-büldân, II, 141; Zehebî, Târih, IV, 333. Halife b. Hayyât, Ebû Berze'nin Basra'da vefat ettiğini Târih'inde zikretmişse de (Târih, s.251), Tabakât'ında açıkça onun Merv'de vefat ettiğini söylemiştir (Kitâbü't-Tabakât, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, Matba'atü'l-'Âni, Bağdat 1387/1967, s.109).

¹⁰⁹ İbn Sa'd, Tabakât, IV, 5, IX, 371; Halife, Tabakât, s.230; Zübeyri, Neseb, s.27; İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.122; Belâzürî, Ensâb, IV, 66, Fütûh, s.580; Ya'kûbî, Târih, II, 149; Taberî, Târih, XI, 536; Mağdisî, el-Bed', V, 105.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXVIII, 44 (22951); Ebû Davûd, "Kitâlu't-Türk", 9 (4305, 4306); Rüyânî, Müsned, I, 77 (36); İbn Kesir, Câmi', I, 477; İbnü'l-Mülakkın, et-Tavzih, XVIII, 10; Heysemî, Gâyetü'l-mağşad, VI, 326 (4441), Mecma', VII, 311; Aynî, 'Umdetü'l-kâri, XVI, 201. Ayrıca bk. İbn Kesir, el-Bidâye, XIX, 13, 151.

Eslemî, Belhî sulh yaparak zapt etmiş, Türklerin bölgesi Kûhistan'ı ise kan dökerek fethetmiştir.¹¹¹ Bazı kaynaklarda Eslemî'nin Hz. Peygamber'in işaretleriyle Merv'e yerleştikleri belirtilmiştir.¹¹²

4. Sahâbenin Türkler Hakkında Olumlu Yaklaşımları ve Türklerin Sahâbeye Hürmeti

Hadis külliyyatında “savaş” ve “kıyamet” bahislerinde fiziksel görünüşleriyle tarif edilen düşman kavmin Türkler olduğunun belirtilmesi¹¹³ Türkler hakkında olumsuz imaj yaratmaktadır. Ancak bazı hadislerde insanların karakterleri madenlere benzetilmekte, bir zaman hoşlanılmayanlar bir zaman sonra insanların en hayırlıları olabilecekleri anlatılmaktadır.¹¹⁴ Bu gibi hadislerde işaret edildiği üzere, Türkler dâhil (bir zamanlar) nefretle yaklaşılan toplumların gün gelip insanların en hayırlısı olabileceği ifade edilmektedir. “Sizler benim ashabımsınız, benden sonra beni görmedikleri halde bana iman eden kardeşlerim gelecektir” meâlinde hadisler bulunmaktadır. Çeşitli varyantlarıyla bu hadislerde, “kardeşlerimi ben çok sevdim” denilmekte ve onlardan (gelecekte müslüman olacak olan kişi ve toplumlardan) hasret ve övgüyle bahsedilmektedir.¹¹⁵ “Türk ve Deylemlerden müslüman olanlar şefaati umabilir ancak ancak umamaz”¹¹⁶ mealindeki rivayet de çok anlamlıdır.

Sahâbeyle Türklerin karşılaşmaları daha çok savaş ortamlarında gerçekleşmiştir. İlk karşılaşmanın olduğu zamanlarda Mâverâünnehir ve Hazar hakanları müslüman ordularıyla özelde Hz. Peygamber'in sahabileriyle savaşmaya istekli davranmamışlardır. Türklerde sahâbe hakkında, “olağanüstü insanlar oldukları (hatta ölümsüz oldukları)” düşüncesi bile yerleşmiştir.¹¹⁷ Türk hakanları, sahâbenin içinde olduğu müslüman ordularına ihtiyatla yaklaşmış, gece baskınlarıyla onları keşfetmeye çalışmıştır. Abdurrahman b. Rebî'a örneğinde olduğu gibi onun anısına (mezarına) saygı göstermişler ve kıtlık zamanlarında yağmur duasına çıkmışlardır.¹¹⁸

Anadolu'nun birçok şehrinde Abdurrahman Gazi'ye ait olduğu söylenen türbeler bulunmaktadır.¹¹⁹ Kanaatimizce Abdurrahman Gazi'nin, Abdurrahman b. Rebî'a el-Bâhili olması ve onun bu şehirlere seferde bulunması zayıf bir ihtimaldir. Ancak bazı kaynaklarda

¹¹¹ Belâzürî, Fütûh, s.577; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 338; İbn Haldûn, Târih, III, 17.

¹¹² Beyhâkî'den merfû olarak nakledilen bir hadiste “Horasan'a müfrezeler gönderilecek, sen o müfrezede ol. Sonra Merv şehrine yerleş...” (Delâilü'n-nübüvve, VI, 332) denilmiş ve Büreyde bu şehre yerleşmiştir. İbn Kesir, el-Bidâye, IX, 151.

¹¹³ “Siz ayakkabıları keçe olan bir kavim ile savaşmadıkça ve küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri -deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi- kalın etli Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır...” Buhârî, “Kitâlü't-Türk”, 94-95, ‘Alâmâtü'n-Nübüvve”, 22; Müslim, “Lâ-Teķûmu's-Se'a”, 18 (64,66); İbn Mâce, “et-Türk”, 36; Ebû Dâvûd, “Kitâlü't-Türk”, 9; İbn Kesir, el-Bidâye, IX, 219.

¹¹⁴ Buhârî, “Alâmâtü'n-Nübüvve”, 22; Müslim, “Hiyâru'n-Nâs”, 48 (199), “el-Ervâh”, 49, (160).

¹¹⁵ Mâlik, “Câmi'u'l-Vudû”, 82; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIII, 373, 374; Müslim, “İstihbâb”, 39.

¹¹⁶ İbn Habîb, el-Münnemmak, s.41.

¹¹⁷ Taberî, Târih, IV, 158; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 25; İbn Kesir, el-Bidâye, VII, 124, X, 157.

¹¹⁸ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s. 433; Taberî, Târih, IV, 159. Benzer ifadeler için bk. Askerî, el-Evâil, s.358; Yâkût, Mu'cem, I, 490; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 25; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, V, 487. İbn Mâkûlâ, Zehebî ve İbn Kesir, “Türkler hala onun mezarını ziyaret edip yapmur duasında çıkarlar” demektedir (el-İkmâl, III, 390; Târih, III, 243; el-Bidâye, X, 158, 243). Taberî ve İbnü'l-Esir, Belencer halkı (Târih, IV, 304, 305; el-Kâmil, III, 25) derken İbn Kesir, Türkler tarafından naaşının defnedildiği söylemiştir (el-Bidâye, X, 243).

¹¹⁹ Van, Ahlat ve Erzurum'da Abdurrahman Gazi türbeleri (makamları) mevcuttur. Mesela Erzurum'daki Abdurrahman Gazi türbesinde yatan kişinin Gazi ve Şeyh lakabı Abdurrahman b. Süleyman el-İbşirî'nin olabileceği de söylenmektedir. Bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-gazi-kulliyesi> (erişim tarihi:14.10.2019)

geçen Abdurrahman'ın kardeşi Selman'ın Erzurum (Kalikale), Ahlat (Hilât) gibi Doğu Anadolu şehirlerine seferler düzenlediğine dair rivayetleri göz önüne aldığımızda,¹²⁰ bu şehirlerdeki mevcut türbelerin onun adına yapılmış makamlar olduğunu söyleyebiliriz. Abdurrahman Rebi'a'nın Türklerle giriştiği savaşa Selmân-ı Fârisî ve Ebû Hüreyre gibi sahâbiler de katılmıştır. Abdurrahman Belencer'de şehit düşmesinden sonra komutayı kardeşi Selmân üstlenmiş ve o da şehit düşmüştür. Türkler ona da aynı saygıyı göstermiş ve onun mezarının başında yağmur duasına çıkmışlardır.¹²¹

Sahâbe tarafından Türklerin hükümdarlarına ve savaşlarda komutanlarına gösterdikleri sadakat görülmüş olmalıdır.¹²² Kaynaklarımızda “İnsanlardan muhafızlık (hıfz) görevinin onda dokuzu Türklere verilmiştir” şeklinde bir rivayet bulunmaktadır.¹²³ Abdullah b. Abbas “eğer Türk ve Deylemliler olsaydı Hz. Osman'ı muhasara sırasında teslim etmezlerdi”¹²⁴ veya Abdullah b. Zübeyr'in “Ümeyye oğullarına karşı savaşımında şayet beni Türkler veya Deylemliler desteklemiş olsaydı zaferi ben kazanırdım”¹²⁵ demelerini bu minvalde değerlendirebiliriz.

Türklerin dine bağlı, sadık ve samimi olacakları düşünülmüştür. Nitekim İbn Abbas Nûr suresini okuyup tefsirini yapınca orada bulunan bir adam, “Bundan daha güzel bir kelam işitmedim, şayet Türkler bunları dinleselerdi muhakkak müslüman olurlardı” demiştir.¹²⁶

Sonuç

İslam'ın zuhuru esnasında Arapların özelde ise ilk müslümanların Türkleri tanınması meselesi tartışılrsa da, ashabın bu millet hakkında bilgi sahibi olması pek çok açıdan mümkün görünmektedir. Zira Mekkelilerin uluslararası imtiyazlar elde edip büyük çaplı ticaret yapmaları, tarihi İpek Yolu üzerinde Türklerin yaşadığı pek çok şehrin bulunması, Cahiliye şairlerinin şiirlerinde Türklerden söz edilmesi, yabancıların Mekke'de ikamet etmeleri, komşu devletler Bizanslılar ve Sasanîlerin Türklerle olan ilişkileri vs. gibi hadiseler bu karşılaşmayı muhtemel kılmaktadır.

İlk İslam fetihlerinde görev alan sahâbiler, Türklerin yaşadığı Kafkasya, Horasan ve Mâverâünnehir'e kadar gelmişler ve bazıları da bu topraklara defnedilmişlerdir. Sahâbiler

¹²⁰ İbn Haldûn, Târih, II, 572. Ya'kûbî, 24/645 yılında Abdurrahman b. Rebi'a'nın kardeşi Selmân'ın Ermeniyeye'yi (Doğu Anadolu'yu) fethettiğini rivayet etmektedir (el-Büldân, nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., s.208). İbn 'Asem ise, Abdurrahman b. Rebi'a'nın kardeşi Selman'ın (Süleyman?) Ermeniyeye (Doğu Anadolu) seferine katıldığı ve Habîb b. Mesleme'nin Şimşat'ı fethetmesine yardımcı olduğunu kaydetmektedir (Kitâbü'l-Fütûh, thk. Ali Şirî, Dâru'l-Aqvâ, Beyrut 1411/1991, II, 431-432).

¹²¹ Câhîz, 'Amr b. Bahr, Kitâbü'l-Bursân, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1410/1990, s.321; İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.433; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 25; İbn Kesir, el-Bidâye, X, 243-244, 402.

¹²² Süveyd'in Cürcan şehrini Dehistan Türkleriyle korumasından da anlaşılabilir. Taberî, Târih, IV, 152; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 427; İbn Haldûn, Târih, II, 582.

¹²³ Bu rivayet aynı zamanda hadis olarak da zikredilmekte (Taberî, Târih, IV, 59; Hatib el-Bagdâdî, Kitâbü'l-Buḥelâ', nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, el-Ceffân ve'l-Câbî, Dâru İbn Hazm, Limassol-Beyrut 1421/2000, s.204; Süyûti, Câmî'ul-uşûl, XV, 150 (15192); Müttakî el-Hindî, Kenzül-'ummâl XII, 88 (34117)) beraber uydurma (mümkir) hadislerden olduğu da söylenmiştir. Süyûti, el-Le'âlî'l-masnû'a, I, 140.

¹²⁴ Câhîz, el-Beyân ve't-tebyîn, 1:330; İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetillâh, Şerhu Nehci'l-belâga, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Cil, Beyrut 1416/1996, XV, 247.

¹²⁵ İbn Ebû'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-belâga, V, 131.

¹²⁶ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, s.165; Belâzürî, Ensâb, IV, 38. Muhadramlardan Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'den (ö. 82/701) nakille bu haber, hadis olarak da zikredilmektedir. Ayrıca ünlü hiciv şairi Ali b. el-Abbâs er-Rûmî'nin (ö. 283/986) ilgili şiiri aktarılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Feḍâilü's-şâḫâbe, thk. Muhammed Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983, II, 980; Taberî, Tehzîbü'l-Âsârü'l-bilâd, I, 180 (2185); Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek, III, 618 (6292), IV, 521 (8463).

başlangıçta taktik ve stratejik olarak Türkler'e karşı oldukça temkinli yaklaşmışlardır. Gerek Hz. Ömer ve gerekse Hz. Osman, Türklerle (Hazarlara) karşı dikkatli olunması hususunda komutanlarını uyarmıştır. Benzer yaklaşımı ilk Emevî halifesi Muâviye de sergilemişse de, genel olarak Emevîler dönemi Türklerle ilişkiler açısından sıkıntılı geçmiş; aralarında savaş ve mücadele hiç eksik olmamıştır.

Türklerin adı (çoğu yerde) Deylemliler ve (bazı yerlerde) Kabiloğulları (Afganlar?) ile birlikte anılmıştır. Türklerin sınır komşuları olan bu iki topluluk da savaşçı özellikleriyle tanınmıştır. Türkler ve Deylemliler içlerinde sahabilerin de olduğu İslam ordularına karşı direnç göstermişler ve savaşmışlardır. Onların gösterdikleri direnç ve cengâverlik sahabiler tarafından takdir olunmuş ve onların müslüman olmaları temenni edilmiştir. Yine Türklerin hükümdar ve komutanlarına canları pahasına itaat etmeleri övülmüş ve onların hakikati (Kur'an'ı) kabulde tereddüt etmeyeceklerini ifade edilmiştir.

Rivayetlerde Türkler, ihtiyatla yaklaşılması gereken, mümkünse kendi haline bırakılması istenen bir millet olarak nitelenmektedir. Türk kelimesine de Arapça'daki '*t-r-k: terk etmek*' fiiline mutabık bir anlam yüklenmektedir. Kur'an'da sözü edilen Zülkarneyn kıssasındaki, Ye'cûc ve Me'cûc adlı iki azgın topluluktan ayrılarak bu '*Hak Peygamber*'in safında toplananlara Türk denildiği söylenmektedir. Ayrıca Kantûrâ rivayetleri diyebileceğimiz haberlerle de, Hz. İbrahim ile Türkler arasında bir bağlantı kurulmaktadır.

Çoğu hadis metinlerinde isim zikredilmeden fiziki görünümleri ve savaşçı özellikleri anlatılan bir kavimden söz edilmektedir. Kıyamet alametleri veya Türklerle savaş bahislerinde aktarılan bu haberler, bazen Hz. Peygamber'den veya sahabilerden naklen, bazen de doğrudan aktarılmaktadır. Çoğu İslam tarihlerinde ise konu tarihi olgulara dayandırılarak anlatılmaktadır.

İlk İslam fetihleri sırasında sahâbenin Türklerle doğrudan temasları başlamıştır. Sahabiler Türklerle savaşıp savaşmama konusunda tereddüt yaşasalar da, İslam'ı yayma ve cihat etme amaçlı Türk yurtlarına girilmesine sıcak bakmışlardır. Türk hükümdarları da, karşılaştıkları ordu içindeki sahabilere özel bir değer atfetmişlerdir. Abdurrahman b. Rebî'a örneğinde olduğu gibi sahabinin mezarına saygı gösterip yağmur duasına çıkmışlar ve onu ziyaretgâh edinmişlerdir.

Kaynaklar

- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), *el-Muşannef*, thk. Hâbibürrahmân el-A'zamî, I-XII, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Fedâilü's-Şahâbe*, thk. Muhammed Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416-1421/1995-2001.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, Mansûrâtü eş-Şerif er-Rađi, Bağdad 1380/1961.

- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh (ö. 400/1009), *el-Evâil*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, Dâru'l-Beşîr, Tanta 1403/1987.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Daru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak (ö. 1329/1911), *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*, I-XVI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Belâzürî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- Belâzürî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Ĥüseyn (ö. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şer'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Ĥüseyn (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdülkâdir Atâ. I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Beyhakî, Ebu'l-Ĥasen Zâhiruddîn Ali b. Zeyd (ö. 565/1164), *Târîhu Beyhak*, nşr. Yûsuf el-Hâdî, Dâru Akra', Dımaşk 1425/2004.
- Bezzâr, Ahmed b. İbrâhîm (ö. 292/905), *Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah-'Âdil b. Sa'd, I-XVIII, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Ĥikem, Medine 1409-1430/1988-2009.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (ö. 256/870), *Sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993.
- Câhîz, 'Amr b. Bahr (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Hârûn, I-IV, Mektebetü'l-Ĥâncî, Kahire 1418/1998.
- Câhîz, 'Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Kitâbü'l-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hülân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1410/1990.
- Dadan, Ali, *Eski Araplara Göre Türkler*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2018.
- Dîneverî, Ebû Ĥanîfe Ahmed b. Dâvud (ö. 282/985), *el-Aĥbârü't-tuvâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, Kahire: 1379/1960.
- Diyârbekrî, Ĥüseyn b. Muhammed (ö. 990/1582), *Târîhu'l-ĥamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, I-II, Müessesetü Şa'bân, Beyrut ts.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as (ö. 275/889), *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Dımaşk 1430/2009.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, I-VII, Dâru'l-Vatan, Riyad 1419/1998.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî-Abdülber Abbâs, I-II, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1406/1986.
- Ebû'l-'Arab, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî (ö. 333/945), *Kitâbü'l-Mihan*, thk. Yahya Vüheyb el-Cebbûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1427/2006.
- Ebû'l-Fidâ, 'İmâdüddîn İsmâ'il b. Ali (ö. 732/1331), *el-Muĥtasar fî târihi'l-beşer*, I-IV, el-Matba'atü'l-Ĥuseyniyyeti'l-Mışriyye, Kahire 1324/1907.
- Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-fürûku'l-*

- lûğaviyye*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 250/864), *Aḥbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, I-II, Dâru'l-Endelûs, Beyrut 1403/1983.
- Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtiḥu'l-gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420/1981.
- Fâkihî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk (ö. 278/891-92), *Aḥbâru Mekke*, thk. Abdülmelik b. 'Abdillâh b. Dehiş, I-VI, Dâru Hıdr, Beyrut 1417/1996.
- Gündüz, Tufan, *Kur'ân ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018.
- Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002.
- Hâkim et-Tirmizî (ö. 320/932), *Nevâdiru'l-uşûl fî eḥâdisi'r-Resûl*, thk. Abdurrahman 'Umeyra, I-IV, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1992.
- Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55), *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, Matba'atü'l-'Ânî, Bağdat 1387/1967.
- Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55), *Târîḥu Ḥalîfe b. Ḥayyât*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, Dâru Taybe, Riyad 1397/1985.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1990.
- Haṭîb el-Bagdâdî (ö. 463/1071), *Kitâbü'l-Buḥelâ'*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbi-el-Ceffân ve'l-Câbi, Dâru İbn Hazm, Limassol-Beyrut 1421/2000.
- Haṭîb el-Bagdâdî (ö. 463/1071), *Tâlî Telḥîsi'l-müteşâbih*, nşr. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥâsen – Ebû Ḥuzeyfe Ahmed eş-Şûkayrât, I-II, Dâru's-Samî'i, Riyad 1418/1997.
- Haṭîb el-Bagdâdî (ö. 463/1071), *Târîḥu Bagdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I-XVII, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000.
- Haṭṭâbî, Ḥamd b. Muhammed (ö. 388/998), *Me'âlimü's-sünen*, Nşr. Muhammed Râgîb et-Tabbâḥ, I-IV, Matba'atü'l-İlmiyye, Halep 1932-1934.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), *Gâyetü'l-maḥşad fî zevâidi'l-Müsned*, thk. Hallâf Mahmûd Abdüssemi', I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1421/2001.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), *Keşfü'l-estâr 'an-zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-sitte*, thk. Ḥabîbürraḥmân el-A'zamî, I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1399/1979.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, tsh. Ḥüsâmeddin el-Ḳudsî, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut ts.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Ḳamiha, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1404/1983.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. 'Abdillâh (ö. 463/1071), *el-İstî'âb fî ma'rieti'l-aşḥâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1992.
- İbn Abdülhakem, Ebu'l-Ḳâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh (ö. 257/870), *Fütûhu Mısr ve'l-Magrib*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 1425/2004.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Ḳâsım Ali b. el-Ḥâsen (ö. 571/1176), *Târîḥu Medîneti Dimaşḳ*, thk. Ömer b. Garâme el-'Amravî, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415-1420/1995-2000.
- İbn 'Asem, Ahmed b. 'Asem el-Kûfi (ö. 320/932), *Kitâbü'l-Fütûḥ*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Aḍvâ, I-

VIII, Beyrut 1411/1991

- İbn Ebû 'Âsım, Ahmed b. 'Amr (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, I-VI, Dâru'r-Râye, Riyâd 1411/1991.
- İbn Ebû Hayseme, Ahmed b. Züheyr (ö. 279/892-893), *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Helel, I-II, Dâru'l-Fârûki'l-Ĥadîsiyye, Kahire 1427/2006.
- İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Muşannef*, thk. Muhammed 'Avvâme, I-XXVI, Dâru'l-Ķible-Müessesetü 'Ulûmi'l-Ķur'an, Cidde-Dimaşk 1427/2006.
- İbn Ebû'l-Ĥadîd, Abdülhamîd b. Hibetillâh (ö. 656/1258), *Şerhu Nehci'l-belâga*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, I-XXI, Dâru'l-Cil, Beyrut 1416/1996.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb (ö. 245/860), *el-Münemmak fî aĥbâri Ķureyş*, thk. Hûrşîd Ahmed Fârûk, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-'Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şaĥîhi'l-Buĥârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379/1960.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), *Rihle*, nşr. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), *Târîh*, nşr. Ĥalîl Şehâde, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2000.
- İbn Ĥamdûn, Muhammed b. el-Ĥasen (ö. 562/1167), *et-Tezkiretü'l-Ĥamdüniyye*, thk. İhsân 'Abbâs-Bekr 'Abbâs, I-X, Dâru Sâdır, Beyrut 1417/1996.
- İbn Ĥazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 456/1064), *Cemheretü'l-enşâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam M. Harun, Dârü'l-Me'ârif, Kahire 1382/1962.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân (ö. 354/965), *Saĥîhu İbn Ĥibbân bi-tertibî İbn Balabân*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ v.dğr., I-II, Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1375/1955.
- İbn Ĥurdâzbeh, Ebu'l-Ķaşım 'Ubeydullah b. 'Abdillâh (ö. 300/913-14), *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, nşr. Michael Jan de Goeje, Dâru Sâdır, Beyrut 1889.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), *Kitâbü's-Siyer ve'l-meġâzi*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978.
- İbn Kesîr, İsmâ'îl b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, Dâru Hicr, Kahire 1417-1419/1997-1999.
- İbn Ķuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Kitâbü'l-Me'ârif*, thk. Servet 'UĶĶâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.
- İbn Ķuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *'Uyûnü'l-aĥbâr*, nşr. Yûsuf Ali Tavîl, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., I-V, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Beyrut 1430/2009.
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetillâh (ö. 475/1082), *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muĥtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, I-VII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1993.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem (ö. 711/1311). “s-h-b”, “k-b-l”, *Lisânü'l-Arab*. I-XV, Dâru Şâdir, Beyrut ts., I, 519, XI, 581.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *eṭ-Ṭabakâtü'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Ḥancî, Kahire 1421/2001.
- İbn Vehb, Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadis*, nşr. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Ḥayr, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm 1416/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-Şaḥîḥayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, I-IV, Dâru'l-Vatan, Riyad 1417/1997.
- İbnü'l-Ca'd, Ali b. el-Ca'd (230/840-41), *Müsned*, nşr. 'Âmir Ahmed Ḥaydar, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Telkîhu fühûmi ehli'l-eser fi 'uyûni't-târîḥ ve's-siyer*, Dâru'l-Erḳam, Beyrut 1418/1997.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn b. Muhammed (ö. 606/1210), *Câmi'u'l-uşûl fi ehâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr., I-XII, Mektebetü Dâri'l-Beyân, Beyrut 1389-1392/1969-1972.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn b. Muhammed (ö. 606/1210), *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, thk. Ṭâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, I-V, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arab, Beyrut ts.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîḥ*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407-1424/1987-2003.
- İbnü'l-İbrî, Yuhannâ Mâr Grigoriyus b. Tâciddîn (ö. 685/1286), *Târîḥu muhtasari'd-düvel*, nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesû'î, Dâru'r-Râidi'l-Lübnânî, Beyrut 1403/1983.
- İbnü'l-Mücâvir, Yûsuf b. Ya'kûb (ö. 630/1233), *Târîḥu'l-müstebşır*, nşr. Memdûḥ Ḥasen Muhammed, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1416/1996.
- İbnü'l-Mülaqqın, Ömer b. Ali (ö. 804/1401), *et-Tavzîḥ li-şerhi'l-Câmi'i's-şahîḥ*, thk. Dâru'l-Felâḥ, I-XXXVI, Dâru'n-Nevâdir, Dimaşk 1429/2008.
- İbnü'l-Verdî, Ömer b. el-Muzaffer (ö. 749/1349), *Târîḥ*, Kahire: h.1285.
- İdrîsî, Muhammed b. Muhammed es-Sıkillî (ö. 560/1165), *Nüzhetü'l-müştâk fi ihtirâkı'l-âfâk*, Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1422/2002.
- Ḳalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Ḳalâidü'l-cümân fi't-tarîf bi-ḳabâili'l-Arabe'z-zemân*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire-Beyrut 1402/1982.
- Ḳalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti'l-enşâbi'l-Arab*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, Beyrut 1400/1980.
- Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed (ö. 682/1283), *Âsârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-ibâd*, Dâru Sâdir,

- Beyrut ts.
- Kilâ'î, Süleyman b. Musa (ö. 634/1237), *el-İktifâ bi-taḍammenihû min megâzî Resûlillâh ve selâsetü'l-hülefâ*, thk. Kemalüddin İzzeddin Ali, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1417/1997.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf (ö. 786/1364), *Saḥîhu'l-Buḥârî bi-şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1401/1981.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer (ö. 656/1258), *el-Müfhim li-mâ eşkele min telhisi kitâbi Müslim*, nşr. Muhyiddin Dîb Müstû v.dğr., I-VII, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1996.
- Maḳdisî, el-Muṭahhar b. Tâhir (ö. 355/966), *Kitâbü'l-Bed'i ve't-târîḥ*, I-VI, Mektebetü's-Seḳâfeti'd-Dîniyye, Kahire ts.
- Maḳdisî, Muhammed b. Ahmed (ö. 390/100), *Aḥsenü't-teḳâsîm*, Mektebetü Medbûlî, Kahire 1991.
- Maḳrîzî, Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *el-Ḥıtatü'l-Maḳrîziyye*, thk. Halil el-Mansûr, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *Muvaṭṭa'*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, I-VIII, Müessesetü Zâyed b. Sultân, Abudabi 1425/2004,
- Mes'ûdî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. el-Ḥuseyn (ö. 345/956), *Aḥbâru'z-zamân*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1416/1996.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. el-Ḥuseyn (ö. 345/956), *Murûcû'z-zeheb*, thk. Yûsuf Es'ad Dâğır, I-IV, Dâru'l-Hicre, Ḳum 1409/1984.
- Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî (ö. 742/1341), *Tuḥfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-eşraf*, thk. Abdüssamed Şerefüddin, I-XIV, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, I-V, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, Beyrut 1423/2002.
- Murtazâ ez-Zebidî (ö. 1205/1791). "e-n-f", "t-r-k", "z-l-f", "ḳ-n-t-r", *Tâcü'l-'arûs*, thk. Komisyon, I-XL, et-Türâsü'l-'Arabî, Kuveyt 1965-2001, XIII, 486, XVI, 34, XXIII, 39, 320, XXVII, 93.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Saḥîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire 1412/1991.
- Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*, tsh. Bekrî Hayyânî-Şaffet es-Seḳḳâ, I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405/1985.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *Sünen*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdilvehhâb (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, thk. Müfid Kumeyhâ, I-XXXIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.
- Rüyânî, Muhammed b. Hârûn (307/919-20), *Müsned*, nşr. Eymen Ali Ebû Yemânî, I-III, Müessesetü Ḳurtuba, Kahire 1416/1995.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed (ö. 562/1166), *el-Enşâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, I-V, Dâru'l-Cenân, Beyrut 1408/1988.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), *Mir'âtü'z-zamân*, thk. Muhammed Berekât v.dğr., I-XXIII, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Dimaşk 1434/2013.

- Sirâcüddîn İbnü'l-Verdî (ö. 861/1457), *Harîdatü'l-acâib*, thk. Enver Mahmûd Zennâtî, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1428/2008.
- Suhârî, Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim (ö. 511/1117), *el-Enşâb*, thk. Muhammed İhsân en-Naş, b.y., 1428/2006.
- Süheyli, Abdurrahmân b. 'Abdillâh (ö. 581/1185). *er-Ravḍü'l-ünûf*. Nşr. Abdurrahman el-Vekîl. 7 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1387-1400/1967-1980.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Câmi'u'l-eḥâdis*, haz. Abbas Ahmed Sakr-Ahmed Abdülcevâd, I-XXI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, I-XVII, Merkezü Hicr, Kahire 1424/2003.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Halifeler Tarihi* (trc. Onur Özatağ), Ötüken Yay., İstanbul 2014.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-eḥâdisi'l-mevḍû'a*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf (ö. 942/1566), *Sübülü'l-hüdâ*, thk. Mustafâ Abdülvâhid v.dğr., I-XII, Kahire 1417-1419/1997-1999.
- Ṭaberânî, Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Ḥamdî Abdülmecid es-Selefi, I-XV, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts.
- Ṭaberânî, Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Ḥamdî Abdülmecid es-Selefi, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1409-1416/1989-1996.
- Ṭaberî, Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm, I-XI, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.
- Ṭaberî, Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Tehzîbü'l-âsâr Müsnedü 'Abdillâh b. 'Abbâs*, nşr. Maḥmûd Muhammed Şâkir, I-II, Matba'atü'l-Medenî, Kahire 1982.
- Ṭammâs, Ḥamdû, *Divânu Nâbîga ez-Zübyânî*, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1426/2005.
- Ṭayâlisî, Süleyman b. Dâvud (ö. 204/819), *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türki, I-IV, Dâru Hicr, Kahire 1419/1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed (ö. 468/1076), *el-Vasîṭ fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), *Fütûhu's-Şâm*, nşr. Abdüllatif Abdurrahmân, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1404/1984.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ, I-II, Dâru'l-'Âlemî, Beyrut 1431/2010.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (ö. 292/905), *el-Büldân*, nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts. Yâḳût el-Ḥamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-

V, Dâru Şâdir, Beyrut1397/1988.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, Beyrut 1986-2000.

Zübeyrî, Muş'ab b. 'Abdillah (ö. 236/851), *Kitâbü Nesebi Kureys*, nşr. E. Lévi-Provençal, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.

Recognition and Relations of The Companions with Turks

Abstract

People who believed in the prophet (Muhammad) and had the opportunity to meet him face to face are called companions. Since the Muslims accept the opinions and evaluations of the companions as a criterion, their opinions about some individuals, communities, and states are also of great importance. Therefore, it is necessary to examine the views and evaluations of the companions about the Turks that have been affecting the world history. In Islamic history resources, there are narrations (rivayât) about the origin, physical appearance and some characteristic features of the Turks.

Although the issue of recognition of the Turks by the Arabs and the first Muslims in particular during the emergence of Islam is discussed, it seems possible that the companions will have information about the Turks in many ways. This is because Meccans obtained international concessions and did trade on a large scale, there existed many Turkish cities on the historical Silk Road, Turks were referred in poems of the Ignorance (Jahiliyya) poets, some Turks resided as foreigners in Mecca, there exist relations between neighboring states, Byzantines and Sassanids.

According to the companions, the Turks were a nation with a high potential for being a Muslim, a densely populated and a strong human character. In the beginning, however, by the companions, the Turks were regarded as enemies that should not be approached. Muslims were actually at war with the Byzantine Empire and the Sassanid Empire, the Turkish neighbors. While the Turks were fighting outside the Chinese invasion, they were busy with problems such as fights over the throne. Therefore, instead of fighting, the parties tried to understand each other and approach them with caution. When the war was inevitable, they boldly turned against each other. Towards the end of the companions of the Sahâba, the Turks fought in the Caucasus, Khorasan, and Mâverâünnehîr (Transoxiana) regions.

At this point, the issue of how the companions were perceived by the Turks is important to investigate. The Turks considered companions as the respected people and therefore did not show a willingness to fight. For this reason, it was seen that the Turks withdrew Bâbu'l-Ebvâb (Demirkapu) in the Caucasus after the Ceyhun River in Central Asia. The Turks (massively) showed respect and reverence to the Companions and their tombs before they became Muslims. It can be said that such approaches positively affect the Islamization of Turks. In the early ages, there were individuals, but not mass, Muslims among the Turks. The politics of the Umayyads and the ongoing wars have slowed down Islamization, but it is known that the greatest support to the Abbasid revolution came from the people of Khorasan and Mâverâünnehîr where the Turks lived intensively.

In this study, based on the basic sources of Islamic history and hadith complexes, the physical appearance and some human characteristics are narrated according to the prophet and companions. We aim to reveal all aspects of the relations of the Companions with the Turks during the first Islamic conquests and their positive and negative convictions about the Turks.

Keywords: The Companions, Recognition, Turks, Yâfes, Kantûrâ.